№ 99 (18219)

2012 чылдың август 30, четверг

Садар өртээ 5 рубль.

ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Нитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Алдын тывыжы

Шолбан КАРА-ООЛ: "БОЙДУЗУВУС — ХУМАГАЛАЛДА..."

Эрткен пятницада Каа-Хем кожууннуң девискээринде чаа алдын тывыжының фабриказының ажыдыышкыны болганын номчукчуларывыс бистиң корреспондентивистиң репортажындан номчаан. Ол фабриканың бистиң Тыва Республикага ажык-дужуу бар бе, хайыраан арыг, чаагай бойдузувусту ол үрегдей бербес бе дээн чижектиг чигзинчиг айтырыгларга алзып, сагыш-сеткили дүвүреп турар журналистер ол дугайында чаа бүдүрүлге чериниң удуртукчуларындан, ТР-ниң Баштыңы-Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдан дорту-биле айтырып, ол дугайында бодалын үлежирин дилээн, алган харыыны номчукчуларывыска чедирер сорулга-биле солуннуң бо үндүрүлгезинде бистиң корреспондентивистиң допчу чүүлүн парладывыс.

Тываның массалыг информация чепсектериниң ажылдакчылары удуртукчулардан интервью ап турары.

Тардан алдын тывыжын геоогтар 1964 чылда-ла тодарадып ыпкан чүве-дир. Эвээш-биче лдынны оон казып тып турган. А бо чаа фабриканың онзагай галы чүл дээрге, алдын тыварда ы шагның шынарлыг чаа технологияларын ажыглаар. Алдынны өңнеп щелочудан арыглаар арны делегейде дыка хөй чурттар ыглап эгелээнден бээр 70 чыл дип турар чүве-дир. Щелочудан ыглаан соонда, мөңгүн болгаш ске-даа ажыктыг бүдүмелдер лумактыг алдын үнер деп лдим.

Ол дугайында Шолбан Ваььевич мынчаар чугаалады:

— Долгандыр турар бойдуска ра чедире бербес бе дээш, мен мпанияның удуртукчуларындан дын тывыжының чорудулгазын, дынны щелочудан арыглаарың аргазын бирден-бирээ чокка тырып, тайылбырлаттым. Шынап, шынарлыг технологияларны ыглап турар-дыр дээрзинге үредим. Ынчангаш бөгүн база мпанияның удуртукчуларындан ология айтырыын кол кичээнйге ап, техниктиг регламентирни эң шыңгыызы-биле сагыырын негедим.

Оон аңгыда төлевилелдиң ажык-чарлыг боттаныышкыны — хөй-ниитиниң контролюнуң кол механизми дээрзин Ш.В. Кара-оол онзалап демдегледи. Шолбан Валерьевичиниң бо сөстери сагыш-сеткилге аажок таарышты. Республиканың Баштыңы бо айтырыгны кол кичээнгейге ап турары өөрүнчүг болбас аргажок. Дөрт чыл бурунгаар кээп чорда, ооң сеткилинге кирбес чүүлдер турганын ол чажырбады. Өске регионнардан кээп ажылдап турар улуг чүък сөөртүр машиналар, таңныыл албанында безин өске хоорайлардан келген кижилер ажылдап турар болган. Республиканың девискээринде турар бүдүрүлге болганда, тус черниң байлаан казып, тып, болбаазырадып турар болганда, бир дугаарында республикага, Тываның чурттакчыларынга ооң ажыы кандыгыл деп чүвени көргүзер ужурлуг-ла болгай.

— "Auriant Mininq" компаниязынга болгаш ооң "Тардан Голд" салбырынга негелделерим өскерилбээн хевээр арткан. Ол дээрге Тываның девискээринде ажыл чорудуп турар компанияларга хамааржыр организацияларның болгаш улуг чүък транспортунуң чизелээшкини-дир, ынчан республика бюджединче дорт кирер үндүрүглер көвүдеп болур. Бүдүрүлгеже тус черниң ажылчыннарын хаара тудары чугула.

Республиканың Баштыңының бо негелделери чөптүг, чүге дизе Тывавыста казар байлактар хөй, а ону казып, тып, болбаазырадыр ажылга ажылдаар тускай мергежилдиг тыва оолдар, кыстарывыс ховар болгай. Ол хамаанчок даг болбаазырадырының дээди өөредилге черлерин доозуп алгаш, ажыл тыппас аныяктарывыс бар болгай. Ынчангаш оларны чаа бүдүрүлгеже эвилелдээри, ажылчын олуттарны бээри күзенчиг болбас аргажок.

Чаа фабрикада амдыызында 138 үндезин чурттакчылар ажылдап турар болду. Чаа бүдүрүлгениң күчү-күжү, шыдал-деңгели ам-даа бедип, күштелир болгай, ол дугайын компанияның удуртукчулары чугаалап турду. Ынчап кээрге, ажылчын күш база немежир, херек апаар. Аңаа ажылдаар Тываның оолдар, кыстары ам-даа немежир дээрзинге бүзүрел бар-дыр. Аныяктарывыс бөдүүн ажылчындан эгелеп алгаш, ооң соонда тускай мергежил, дээди эртем чедип ап болур болгай.

— Кара-Белдирде база каттышкан бүдүрүлгевис бар. Ында алдынны мөөңнеп щелочудан арыглаар арганы ажыглавайн турар. Бо арганы ажыглап эгелээн бир дугаар чаа бүдүрүлгевис бо-дур — "Тардан Голд". Алдын тывыжын улам көвүдедир сорулгалыг бис. Биске орулгалыг чугула болуушкун деп санап турар бис. Кирген орулганың эвээш эвес кезиин Тываже киирер бис, тодаргайлаарга, геология-шинчилел ажылынче. Тардан дээш лицензиявыс 500 километр девискээрни шинчилээр арганы берип турар. Ол база солун шөл. Тыва геология-шинчилел талазы-биле Россияның өске регионнарынга деңнээрге, чедир шинчилеттинмээн, ынчангаш маңаа эң шыырак геология албаны ажылдаар ужурлуг — деп, Aurinint Mininq компанияның бөлүктериниң чиңгине директору Денис Александров чугаалады. Ол дээрге-ле база немелде ажылчын олуттар тыптырының бадыткалы-дыр.

Алдын бүдүрүлгелери республиканың, Каа-Хем кожууннуң бюджединче эвээш эвес акша-хөреңгини киирери чугаажок. Ол республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг салдарлыг болур дээрзи билдингир.

Светлана БАЛЧЫР.

Владимир САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруу.

МОСКВА ОБЛАЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫ КЕЛГЕН

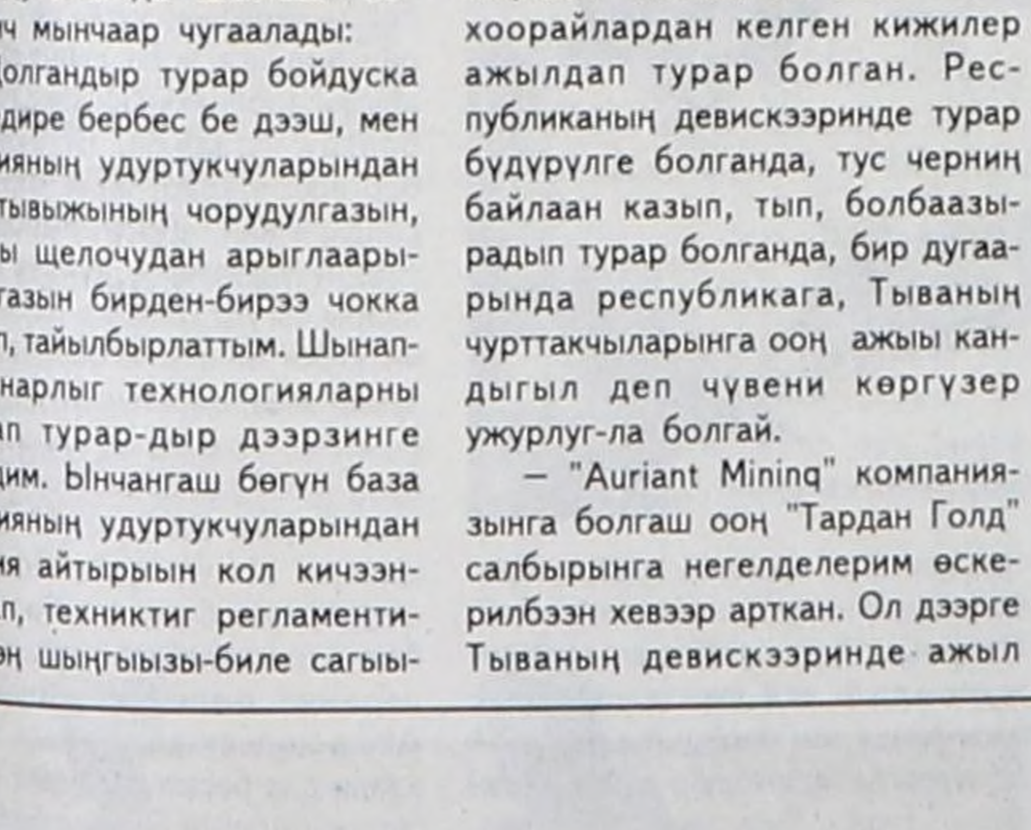

Москва облазының губернатору Сергей Шойгу областың Чазааның Даргазының оралакчызы Владимир Барсуков баштаан делегацияны Тываже чоруткан.

Ол делегацияның составында скква облазының ветеринария лазы-биле кол эргелелиниң наьныги Юрий Барсуков, "Мансэп" Н-ниң чиңгине директору Мухтар Даудов, "КамПродукт" садыг бажыңының чиңгине директору Андрей Калашников болгаш "Крестьянский двор" ХАН-ның директору Сергей Космачев олар киргеннер.

Ол аалчылар Тывага бо чылдың августа Москва чоогунуң губернатору Сергей Шойгу биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң ат салган дугуржулгазын езугаар келгеннер. Москва облазындан келген төлээлер Тываның Чазааның кежигүннери-биле малчын турлагларга, көдээ ажыл-агый объектилеринге баарлар, мал согар цехти тудар черни тодарадыр. Чазак Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козлов оларның-биле кады Тес-Хем кожуунга чораан, август 29-та көдээ ажыл-агый сайыды Самойлов Монгуш аалчыларны Чөөн-Хемчикке чедирген.

Ийи субъектиниң кады ажылдажылгазын езугаар мал согар бүдүрүлгелерни, эът болбаазырадып кылыр черлерни тудар болгаш ону доңурар соодукчуларны тургузар. Мал согар цехтер тударынга таарымчалыг черлер Кызыл болгаш Чадаана хоорайлар деп көрген. Цехтерниң модуль дериг-херекселдерин эккээрин, ону тургузарын болгаш ажыглалче киирерин Москва кылыр, а Тыва тала болбаазырадылга кылыр чиг эт-биле, кадрлар-биле болгаш өске ажылдар кылыр кижилер-биле хандырар.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

+

Хүннүң медээлери

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ЧАА ТУДУГГА ЧОРААН

Кызылда туттунуп турар көдээ ажыл-агый рыногунуң объектизинге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол үнүүшкүннүг хуралды эрттирген.

Керээлиг ажылдап турар ниитилелдиң болгаш "Сайзырал" көдээ ажыл-агыйның хереглел кооперативиниң төлээлери кылдынып турар ажылдың дугайында отчеттарын берген болгаш графиктен хожудап турарының чылдагаанын тайылбырлааннар. Бо чылдың январьда-ла тудугну дүргедедирин негеп, хереглел кооперативиниң ажылдакчыларының тоомча чок чоруунуң дугайында сагындырыгны ынчан кылып турганын Шолбан Кара-оол сагындырган.

Хааглыг рыноктуң тудуун 2011 чылда "Ринтерстрой" КХН керээлиг организация эгелээнин сагындыраал. Чагыкчызы "Сайзырал" көдээ ажыл-агый кооперативи болган, ол Россельхозбанкының Тыва филиалын дамчыштыр 39,7 млн. рубльди чээлиге алган. Ол чээлиниң хуу төлевиринге субсидия бээрин күрүне бодунга алган.

Амгы үеде электри дериг-херекселдерин болгаш электрочырыдылганы, салгыннадыышкын системазын, өртке удур медээ бээр херекселди кылыры арткан. Ол ышкаш тудуг даштының дерилгелери, суг дамчыдылгазы дээн ышкаш ажылдар арткан. Бо сорулганы күүседиринге 14 млн. рубль негеттинип турар дээрзин тудугжулар дыңнатканнар. Ужуражыышкын бүрүзүнде-ле акша негээр чорууң соксадырын Тываның Баштыңы негээн болгаш "Ринтерстрой" объектини тудуп доозуп шыдаар бе азы хоржок бе дээрзин шыңгыы айтырган. "Силер тутпазыңарза-даа, рынокту бо чылын ажыглалга кириптер бис" – деп, ол чугаалаан.

Көдээ ажыл-агый рыногунга садыглаар 150 олут турар, соодулга камеразының төлевилээн күчүзү чылда 60 тонна эът. Аңаа кыжын-даа, чайын-даа мал киирер кажаа база турар.

ЧЫЛГЫЧЫ ОНДАР ОНУ УДУРТКАН

Тываның Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелин Чылгычы Ондар удурту берген.

Агентилелдиң ажыл-чорудулгазын республика Баштыңының негелдезин езугаар ооң деңнелин көдүрерин бодунуң ажылының кол сорулгазы деп чаа директор санап турар. "Шолбан Валерьевичиниң коллектив мурнунга салган кол сорулгазы – даштыкы садыг харылзааларының өзүлдезин чедип алыры. Ол сорулганы чедип алыр дизе "Хандагайты–Боршоо" хыналда-эрттирилге пунктузунга делегей чергелиг эрге-байдалды тургузары болур. Төлээ черин Улан-Баторга ажыдар талазы-биле базымны республика кылып шыдаан. Ол ажылды идепкейжидер херек. Бо айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр болза, Тываның Моол болгаш Кыдатче угланыышкынныг даштыкы экономиктиг харылзаалары дүрген хөгжүүр" – деп, Чылгычы Ондар санап турар.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

Өөредилге чылынга утку...

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ

Кызылдың № 9 гимназиязы – чүгле республиканың иштинде эвес, харын-даа Россияның эң-не дээди школаларының бирээзи.

Чаа өөредилге чылы эгелээр бетинде аңаа барып, гимназияның директору Долаана Орлан-ооловна Салчак-биле *(чурукта)* **чай аразында чугаалажыр аргалыг болдум.**

– Чаа өөредилге чылында белеткел ажылы кидин түлүк чоруп турар боор аа, башкы?

– Школавыста септелге ажылы доозулган. Ол талазы-биле Кызыл хоорай чагыргазының болгаш өске-даа хыналданы эрткен бис. Хыналда үезинде школавысты өөредилге чылында белен деп түңнеди.

– Каш башкы өөредилге чылында уруглар-биле ажылдап эгелээр ирги, Долаана Орлан-ооловна?

– Школавыста 170 ажылдакчылар бар, оларның аразында 148 башкылар уруглар-биле ажылдап турар. Тываның күрүне университединиң чээрби хире башкылары школавыста дакпырлап ажылдап турар, шыырак башкылар. Уругларның немелде өөредилге төптери вокал, танцы, театр дээн аңгы-аңгы студияларда кичээлдерни 29 башкы эрттирип турар.

– Аныяк кадрларыңарны сонуургадып көрүңерем, башкы?

– Чаа дooскан башкыларны эге класстарны өөредири-биле хүлээп ап турар бис. Эрткен чылын база аныяк специалистер келген турган. Оларның аразындан Кызылдың башкы колледжизин дooскан технология башкызы 21 харлыг оол ажылдап турду. Ол амгы үеде шериг хүлээлгезин эрттирип турар. Удавас чедип келир. Бо чылын база социал-педагогика талазы-биле тускай эртемниг аныяк специалисти эге школага ажылдадып алдывыс. Аныяк специалистер келирге-ле, хостуг олут бар-ла болза ажылдадып ап турар бис.

– Башкыларның август чөвүлел хуралынга чаа өөредилге чылында өөреникчилерге хамаарыштыр кандыг кол айтырыгларны чугаалашкан ирги?

– Бо үеде өөреникчилер ортузунда чидиг айтырыг – чаңгыс аай күрүне шылгалдазы болуп турар. Бо чылдан эгелеп 9 класстарда чаа хевирниң шылгалдалары тургустунган. Өөреникчилер математика биле орус дылга ЧКШ-ын дужаап шыдавайн баар болза, аттестат албас болгай. Ынчангаштың шупту доозукчулар аттестатты алыр кылдыр, бергедээшкин чокка өөредилге черлеринче дужаап кирип алыры-биле оларның билиин бедик деңнелче көдүрер сорулганы салыр кылдыр башкылар аңаа чугаалаштывыс. Кол айтырыглар ол болду.

– Биргиклассчыларның даңзызын көрдүм. Бо чылын дыка хөй чаштар школаның эжиин ажып кирер деп белеткенип турар-дыр. Оларга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, башкы?

– Биргиклассчыларда школаның микрорайонундан чаштарны хүлээп алган бис. Чамдыкта школа микрорайонунга хамаарышпас уруглар база келир. Чүге ынчаар кээп турар деп айтырыг салырга, школавыста немелде билиглер төвүнүң чылдың март айында түңнел концерт көргүзүү болур. Уруглар бо түңнел-концерттерге чоок кижилерин, таныыр-билир улустарын чалап ап, оларга ону сонуургадып көргүзерлер. Ооң түңнелинден ындыг бе, ада-иелер уругларын бээр өөредип алыксаар түңнелге келир. "Уруглар чазык, улус-биле чугаалажып билир кылдыр өөренип билип алзын дээш, эккелдивис" – деп, чаңгыс эвес ада-ие биске чугаалап келир. Ооң мурнунда чамдык улустар: "Тыва дылды өөренгеш канчаар" дээн бодалдары-биле ажы-төлүн холушкак школаларга өөредип ап турган болгай. Бис ону өөренип көргеш, национал школа-даа болза, аңаа орус класс турар болза эки деп түңнелди үндүргеш, үш чыл бурунгаар орус школа программалыг классты база ажыткан бис. Ынчалза-даа ада-иелер маңаа келгеш уругларын национал классче бижидип кээп турарларның саны хөй болганы дыка өөрүнчүг-дүр. Оларның саналы-биле алырга, кижи бодунуң ук төөгүзүнүң дөзүн хандыр билир болза эки. Тыва класста өөренип турар уругларны көрүп чоруурга, оларның эш-өөрү-даа хөй, тыва кижиниң чонзурак, төрелзек аажы-чаңы ажы-төлге артып калыр дээш ада-иелер чоргаарланыр боор чорду. А холушкак школаларга тыва уруглар "орусчуй" бээр дээн чылдагааннар ада-иелерде база бар.

– Ам чаа № 14 школадан силерже шилчидип алыр күзелдиг иешкилер турду. Оларның чугаазы-биле ол школада тыва дылды 5 класстан эгелеп өөретпейн баар деп турар...

– Ол школа Кызылдың база бир шыырак школаларының бирээзи-дир. Ында тыва класстар бар. Ооң мурнунда ол школага эге класстарга тыва дылды өөредип турган болза, ортумак классче шилчий берген өөреникчилер бистиң школавысче адын бижиттирип кээп турдулар. Дөрт чыл бурунгаар ол школага тыва классты арттырып алыр сорулга-биле ортумак класстарга тыва программалыг класстарны ажытканы ол.

– Солагай болгаш оң талакы эриктерниң дачаларындан өөреникчилер хөйү-биле кээп өөренип турарын билир бис. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, башкы.

– Хоорай школаларында дачалардан кээп өөренип турар өөреникчилерниң саны дыка хөй. Оларның бир чылдагааны – кожууннардан эки чуртталга дилеп, ажы-төлдү эки өөредип алыр дээн сорулгалыг ада-иелер ында элээн болуп турар. Чүге дизе, дача-даа, чер өртээ-даа ында чүгээр болганындан ол чоок-кавыда бажыңнарны тудуп, чурттаар кылдыр амыдырай берген улустар кайы хөй. Ол бүгүнү өөренип көргеш, дачадан уругларны школаже сөөртүр автобус база чагыттырып алдывыс. Автобуста 21 олут бар. Автобус эртен эрте 7 шакта уругларны ап үнүптер. Айыыл чок чоруктуң негелдези-биле ол автобуска 21 өөреникчи олурар, өөреникчилерни уткуп алыр бир башкы албан турар ужурлуг. Ынчалза-даа школада дачалардан 100 ажыг өөреникчилер кээп турар болганындан, бистер чүгле 1 болгаш 2-ги класстың өөреникчилерин автобузувус-биле ап турар апардывыс.

– Чаңгыс школада 100 ажыг өөреникчилер дачалард... нип кээп турар болганда... чидиг айтырыгны тургуз... эвес бе?

– Өөреникчилерге б... зында берге болбайн... Оода дачалар девискээ... школаны ажыткан турга... бичии чаштарга-даа, ада... даа дыка-ла таарымчал... чадавас. Ынчалза-даа... айтырыг-дыр...

– Силерниң бодалы... эрткен үе-биле амгы... өөреникчилериниң а... ылгал кандыг деп бода... Долаана Орлан-ооловна...

– Амгы шагның өөрен... дыка сайзыраңгай болу... дир. 4-5 харлыг уругла... бажыңнарында компь... уруглар ону ада-иелеринд... билир болур. Чаа програм... боттары тургузуп алган... кижи магадап ханмас... О... шын ажыглап билирин... болза эки. Бистер өөрен... вуста номнар, башкыларн... быры дыка кол турган бо... бо үеде өөредилгеден-д... каар медээлер, дыңнадыг... хөй апарган. Ынчангаш өө... даа, башкы-даа кижи шы... мацияны ажыглап, ону да... шиңгээдип билир ужурлу... компьютер, техника-биле ... лы бедик деп база болбас... компьютер чок-даа уруг... болгай. Ынчалза-даа ын... байдалдыг уругларның са... боттарындан оранчок... чоруй барган деп чугаала... Ынчангаш бо шагның башк... базымы дүрген болуп, өө... лери-биле бир деӊ бурун... эки ажыктыг чүүлдерни хе... өөренири чугула деп бод... мен.

– Каш хонгаш өөр... эгелээр-ле болгай. Өө... чилерге болгаш башк... кандыг күзээшкиннерли... башкы?

– Өөреникчилерге к... болза, кызымаккай, корум... быжыг болурун, ада-ие... башкыларының чугаазын... ону бодунга чоок кылдыр... алыры өөреникчи кижиге э... болуру чугаажок. Өг-бүл... бергелер турар, аңаа чер... салдынмайн, дужуп бербе... раш чүүлдерже чүткүп, бур... лаары чугула. Шынап-ла, ө... чи кижи башкыга өөренип... турар эвес, өөреникчи боду... ни кайы хире чедип алыры... оруу каяа-даа ажык болур... гыя чаңгыс аай күрүне ш... далары болуп турар апар... өөреникчи бодунуң били... баллдарны ажылдап алгаш,... черинче өөренип чоруй... Акша-көпеек-даа чарып т... хээли-даа берип хилинчекте... Эртем-билигни быжыы-биле... алгаш, төлептиг специалист... бедик мергежилдиг ажыл... кижи болурга кайы хире ч... ранчыг-дыр. Ынчангаш өөр... бүрүзү чүткүлдүг, сагылга-... нуг, кижизиг болурун күзэ... мен. А башкыларга чеже-д... мыштыг ажыл болза, бо... бердингени мергежилинг... нуургалдыг болуру кол. Б... кижи бүгү талазы-биле о... болуп, ынак өөреникчил... болурун күзээр-дир мен.

– Улуу-биле четтирдим... лаана Орлан-ооловна. Хары... галыг ажылыңарга чедиш... нерни күзедим.

Белекмаа ООРЖ...

Школаның коллективи.

Чуруктарны школ... архивинден а...

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың кадык камгалалының ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Тыва Республиканың кадык камгалалының "Республиканың №1 эмнелгези" күрүнениң бюджет албан черинің эндокринология салбырының улуг медицина сестразы **Өнермаа Ондар-ооловна Монгушка**, Тыва Республиканың кадык камгалалының "Республиканың №1 эмнелгези" күрүнениң бюджет албан черинің отоларингология салбырының отоларинтолог эмчизи **Руслан Владимирович Кимге** тывсыр.

Кадык камгалал системазынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың кадык камгалалының "Республиканың №1 эмнелгези" күрүнениң бюджет албан черинің нейрохирургия салбырының медицина сестразы **Людмила Чапаевна Тюлюшту**, Тыва Республиканың кадык камгалалының "Республиканың №1 эмнелгези" күрүнениң бюджет албан черинің кардиология салбырының палата медицина сестразы **Алефтина Николаевна Чадааны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 23
№217

А.П. Сааяга "Тыва Республиканың алдарлыг юризи" хүндүлүг атты тывсырының дугайында

Хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынга салыышкыны болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг юризи»** хүндүлүг атты Тыва Республиканың Конституция судунуң даргазы **Аяс Плоткаевич Сааяга** тывсыр.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 23
№218

Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.В. Минаевти шаңнаарының дугайында

Эртем-шинчилел ажыл-чорудулгазынга бедик көргүзүглери дээш **Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Российаның Айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле кызыгаар эргелелиниң өөредилге төвүнүң начальниги **Александр Викторович Минаевти** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 23
№219

Тыва Республиканың тудуг комплекизиниң ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында

Тудуг талазы-биле ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты «№48 тудуг эргелели» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелдиң шеверлекчизи **Ольга Даваавевна Хепчиге** тывсыр.

Тудуг талазы-биле ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «№48 тудуг эргелели» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелдиң бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң инженери **Татьяна Ивановна Найдинаны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 23
№220

В.Ө. Дөмүр-оолду Тыва Республиканың Ордени-биле шаңнаарының дугайында

Өзүп орар салгалды өөредириниң болгаш кижизидериниң херээнге салыышкыны болгаш өөредилге талазы-биле хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Ордени-биле «Кызыл хоорайның №9 гимназиязы» муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинің директору **Валентина Өдүрековна Дөмүр-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 27
№224

Н.И. Грудининага «Тыва Республиканың Улустуң башкызы» хүндүлүг атты тывсырының дугайында

Өзүп орар салгалды өөредириниң болгаш кижизидериниң херээнге салыышкыны болгаш өөредилге талазы-биле хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың Улустуң башкызы»** хүндүлүг атты «Кызыл хоорайның №11 чамдык эртемнерни ханы өөренир ортумак ниитибилиг школазы» муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинің директору **Нина Ивановна Грудининага** тывсыр.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 27
№225

Т.Г. Ондарга «Тыва Республиканың Улустуң башкызы» хүндүлүг атты тывсырының дугайында

Өзүп орар салгалды өөредириниң болгаш кижизидериниң херээнге салыышкыны болгаш өөредилге талазы-биле хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың Улустуң башкызы»** хүндүлүг атты "Кызыл хоорайның ортумак ниити-билиг №2 школазы" муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинің директору **Тамара Григорьевна Ондарга** тывсыр.

Кызыл хоорай
2012 чылдың август 27
№ 226

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Көдээ тудуг

АЖЫЛ КАТАП ЭГЕЛЭЭН

● *Фоторепортаж*

Чаа-Хөл суурнуң төвүнде, эңне кскү черде ара кагдынган тудуг суурнуң хевирин баксырадып турган болбайн аан. Шору эгелеп ар чорааш, ара каалтар орта, ол тоймагланып калган. Салгын-хатка он доврак-доозуну кудумчуга эртен-дүшкен кижилерге моондак болуп-турганы чугаажок. Ол дугну каш чылда эгелээш, ара рганы ам шуут уттундурган деп болур, чон ону: "Эрткен вектиң дуу ыйнаан ол" — дижир. Бир эс саат чокка уламчылаан болза, аа-хөлчүгер шагда-ла аажок раш, улуг, делгем, чырык ультура бажыңында амырап нап-хөглеп, танцылап, ырлап руп турбастар ийик бе. Чок, ндыг эвес болган. Эгелээн онда, тудуг ара соксааш, олчаан тундурган деп болур.

Чоокта чаа Чаа-Хөл суурга де бергеш, ол тоймагланып, нген тудугда ажыл хайныгып рарын эскерип кааш, дораан аңаа чеде бердивис. Ырактан-на көөрүвүске, улуг машина-техника, кран ажылдап турары илдең болду.

Тудугнуң девискээринге кээп, хериминиң иштинче кирип келдивис. Тудуг материалдары, туйбу, дой-довурак эмгежок. Ханаларын шору бедиди туда берген тудугжулар чай чок ажылдаан турлар. Бедикте тудугжуларже хербектенип чорааш, арай деп чеде бердивис.

— Экии! Үүле херек бүтсүн! — деп, мендилештивис.

— Чорук чогузун!

— Культура бажыңының тудуу ам-на шимчеп эгелээн-дир, аа?

— Чаа-ла бир неделя ажылдап тур бис.

— Кымның бригадазы ирги? Бригадириңер кымыл?

— Идам Баянович Монгуш дээр, дуу турар кижи ол-дур.

Бригадирге чедир өрү үнери берге боорга, "Журналистер-дир бис, "Шын" солундан чор бис, бичии када бээр бадып кээр силер бе, чугаалажыптаалыңар" — деп, дилег кылдывыс. Бригадир чөпшээрешти.

— Кайның тудугжулары силер, ажылыңар кайы хире чоруп тур, сонуургадып көрүңерем, Идам Баянович.

— Бистиң бригада Кызылдан кээп ажылдап тур бис. Дугуржулга езугаар. Шупту дашчылар бис. Бо тудугнуң чүгле ханаларын салып үндүрер ажылдыг бис. Арткан ажылдарын өске бригадалар кылыр.

— Материалдарыңар эмгежок ышкажыл?

— Эрткен субботада чаа экелгени ол-дур. Туйбуну эккээрге-ле, ажылды эгелей бердивис. Амдыызында материалдар четчир-ле чүве-дир харын, оон улаштыр база үзүктелдирбес болза, соок кыш дүшкүжеге элээн кылыптар-дыр бис ийин — деп, бригадир харыылады.

— Бригадаңар кежигүннериби-ле таныштырып көрүңерем.

— Шупту хөй чылдарда тудуг ажылы кылып келген, хөй чыл стажтыг, арга-дуржулгалыг тудугжулар-дыр бо. Шаандан тура-ла, "Тыва тудуг", "Үлетпүр тудуг" тудуг эргелелдеринге ажылдап келген бис. Ынчан бригадалар кежигүннери дыка хөй боор чүве болгай, сөөлгү чылдарда тудугсуур ажылы ховартаарга, чамдык эш-өөрлеривис өскээр ажылдап чоргулай барган. Бис хоочуннар артып калганывыс бо-дур.

— Чаа-хөлчүлер силерни түреттпейн тур боор, аа?

— Чо-ок. Ажырбас. Түревейн тур бис. Ажыл-ла бар болза, бисте чүү боор, дүрген доозупкаш, чанар деп күзел-бодалывыс-ла бо.

— Туйбу салыр дой-довурак, малгажыңарны саадатпайн кылып турар ышкажыл?

— Ийе. Дөө турар улуг кранныг машина чанында малгаш хоюдар дериг-херексел ажылдап турары ол.

— Культура бажыңының тудуу кажан ажыглалга кире бээр деп бодап тур силер?

— Материалдар үзүктелбес-ле болза, бистер дашчылар ханаларын салып үндүрүптер бис. Өске ажылдары та кайы хире боор чүве ийик. Бо хире эгелей берген тудуг, үзүктелдирбес-ле болза, каш-каш чылда кайын шөйлү бээр, доосту бээр — деп, ол харыылады.

Чаа-хөлчүлерниң шагда манаан тудуун шинарлыг кылдыр кылып бээрин күзээш, байырлажып тура, тудугжуларны чурукка тырттырып алдывыс.

Мындыг ара кагдынган тудуглар суур, сумуларда эмгежок болдур ийин. Ол тудугларга база ажыл эгелээр-ле болзунам.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Татьяна БАЙЫНДЫНЫҢ тырттырган чуруктары.

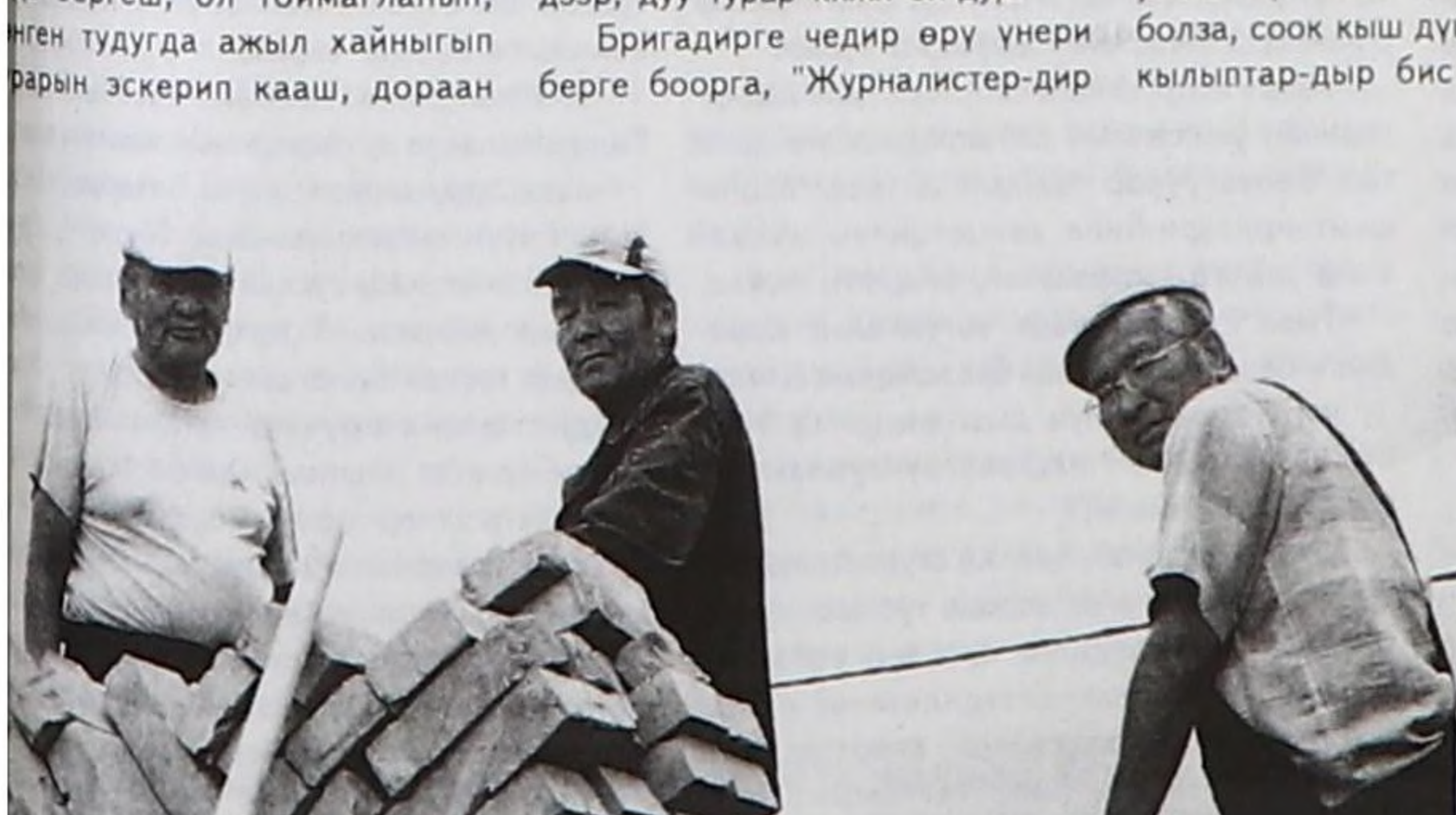

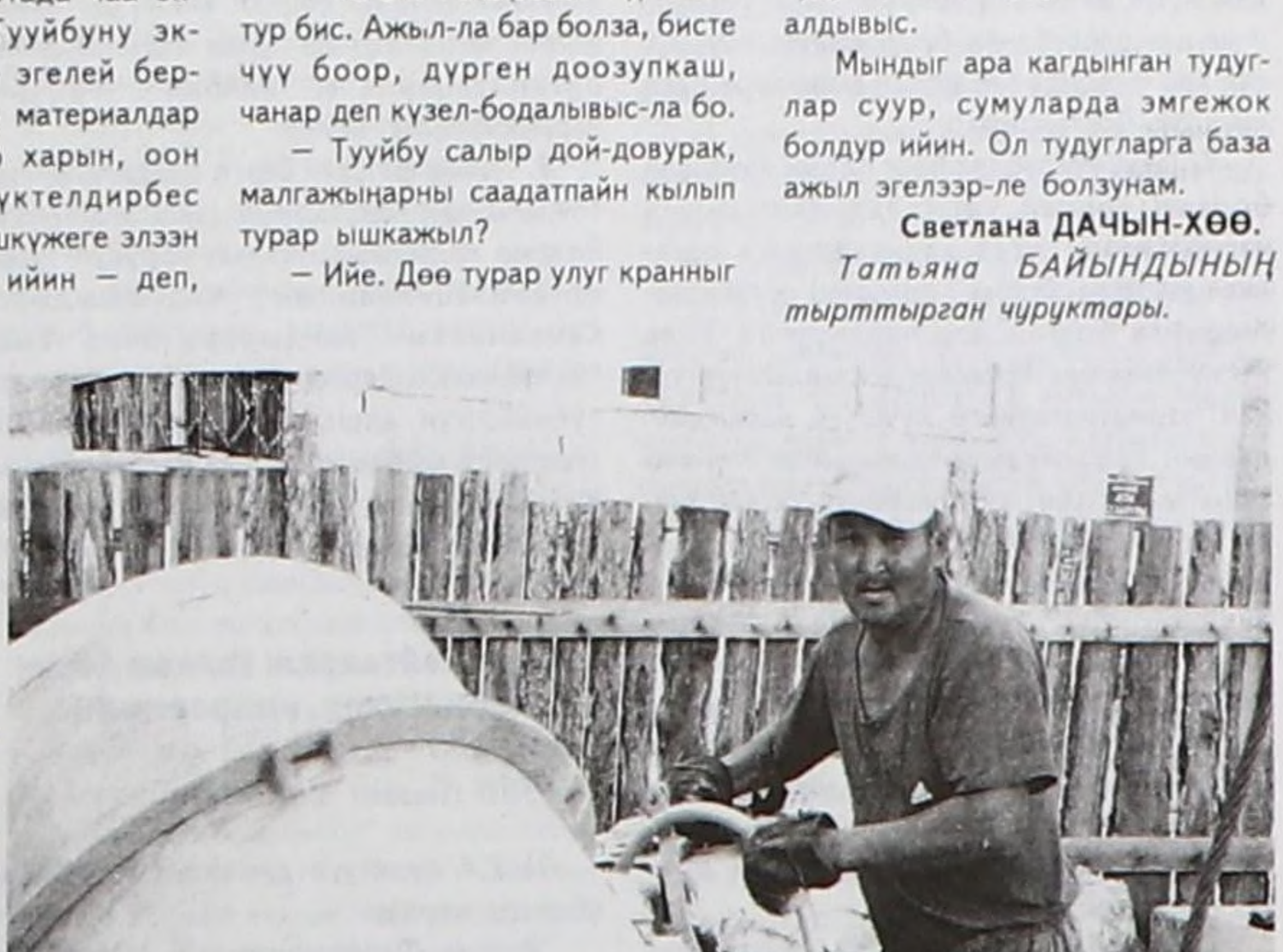

Дашчылар: Дмитрий Дыважык, Александр Чооду, Алексей Куулар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшылын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгини ажыглаарының чурумун бадылаарының дугайында

2012 чылдың май 10 №216 Кызыл хоорай

2011 чылдың январь 31-де "Тыва Республикага чаштарның дыштанылгазын, кадыкшыдылгазын болгаш хайгааралга турар чоруун организастаарының дугайында" №387-ДХ-1 хоойлузун күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгини ажыглаарының чурумун бадылаар.

2. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгини ажыглаарының талазы-биле операцияларны учетка алырының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеткен органынга Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызы кылдыр тодарадыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы-Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды А.П. Дамба-Хууракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы
М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның
2012 чылдың май 10-да №216
доктаалы-биле бадылаан

Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгини ажыглаарының чуруму

1. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгини ажыглаарының дүрүмнерин бо чурум тодарадып турар.

2. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын организастап эрттирип турар кадыкшылга кампаниязын хандырарынга Тыва Республиканың республика бюджединден берип турар акша-хөреңгизиниң алыкчызы болгаш хуваакчызы Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызы болур.

3. Амыдыралдың берге байдалдарынга таварышкан чаштарның кадыкшыдылга кампаниязын организастаарының чарыгдалдарын акшаландырарын Тыва Республиканың республика бюджединде шак ол саң-хөө чылында көрдүнген акша-хөреңгиге дүүштүр боттандырар.

4. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының чагыргазында турар кадыкшыдылга организацияларын (албан черлерин) организастаарынга болгаш ажылдадырынга Тыва Республиканың Чазааның доктаадып тургускан нормативтеринге дүүштүр чарыгдалдарның акшаландырыышкынынче саң-хөө акша-хөреңгизин чорудуп болур, ооң иштинде чарыгдалдарның дараазында экономиктиг чүүлдеринге:

211" Шалың төлевири";

213 "Күш-ажыл төлевириниң саналгалары";

221 "Харылзаа ачы-дузазы";

225 "Өнчү-хөреңгини ажыглаары-биле холбашкан ажылдар, ачы-дуза";

226 "Аңгы-аңгы ачы-дуза";

262 "Чурттакчы чонга социал дузаның талазы-биле пособиелер";

290 "Аңгы-аңгы чарыгдалдар";

310 "Кол хөреңгилерниң өртээниң өскени";

340 "Материалдыг курлавырларның өртээниң өскени".

5. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның кадыкшыдылга кампаниязын эрттирери-биле тускайлаан акша-хөреңгини чогуур үезинде, долузу-биле болгаш көрдүнгенин езугаар ажыглааны дээш Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының чагыргазында турар кадыкшыдылга организациялары (албан черлери) харыысалгалыг болур.

6. Амыдыралдың берге байдалдарында таварышкан чаштарның дыштанылгазын болгаш кадыкшыдылгазын чорудуп турар организацияларның кадыкшыдылга кампаниязын хандырары-биле Тыва Республиканың республика бюджединден тускайлаан акша-хөреңгини ажыглап турарынга контрольду Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызы боттандырар.

Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанның дугайында дүрүмге өскерилгелер киирериниң дугайында

2012 чылдың июль 16 №386 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. 2007 чылдың февраль 15-те Тыва Республиканың Чазааның №265 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанның дугайында дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2.1 пунктуга дараазында уткалыг абзацты немээр:

"регионга күрүнениң ветеринар хайгааралын боттандырар.";

2) 2.4 пунктуга дараазында уткалыг абзацты немээр:

"Россия Федерациязының ветеринария талазы-биле хоойлужудулгазының негелделерин күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, а ол ышкаш юридиктиг черлерниң, оларның удуртукчуларының болгаш албан-дужаалдыг өске-даа кижилериниң, хуу сайгарлыкчыларның, оларның томуйлааны төлээлериниң болгаш хамаатыларның күүседип турарынга хыналданы организастаар болгаш чорудар.";

3) 2.5 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

"2.5. Албанның албан-дужаалдыг кижилери дараазында эргелерлиг:

Россия Федерациязының ветеринария дугайында хоойлужудулгазында доктаадып тургускан чурум езугаар Россия Федерациязының хоойлужудулгазын күүседип, хамчыкка удур болгаш ветеринарлыг өске-даа хемчеглерни эрттирип база ветеринарияның күштүг болуп турар дүрүмнерин сагып турарын хынаар сорулга-биле организацияларга кирер болгаш хыналда кылыр;

хамчыкка удур болгаш ветеринарлыг өске-даа хемчеглерни эрттирериниң дугайында, Россия Федерациязының ветеринария дугайында хоойлужудулгазында хажыдыышкыннарны чайладырының дугайында негелделерни организацияларга болгаш хамаатыларга тургузар, а ол ышкаш ол негелделерни күүседип турарынга контрольду боттандырар;

малдың халдавырлыг аарыгларының болгаш малдың ветеринария-санитар негелделеринге хамаарыштыр айыылдыг болуп турар продукциязының тыптырының болгаш нептерээриниң чылдагаанын, байдалын тодарадыр;

оларның бүрүн эргелеринге дүүштүр Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынче болгаш тус чер бо... рылга органнарынче дараазында... дарын киирер:

-Россия Федерациязының хоой... газында доктаадып тургуска... езугаар хамчыкка удур онза комис... тургузарының дугайында;

-малдың хамчык болгаш масса... чык аарыгларының нептерээр... тыптыр чоруун чайладырынче ... карантинни болгаш өске-даа к... лаашкыннарны Тыва Республиканы... девискээрлеринге тургузарының ду...

-халдавырлыг аарыгларның а... малдың шинчилгезин болгаш тары... эрттирериниң дугайында шиитпирн... алыр;

-Россия Федерациязының вете... дугайында хоойлужудулгазын хаж... дээш организацияларның албан-ду... кижилерин болгаш хамаатыларны ... тынган чурум езугаар харыысалгага ...

4) 3.1 пунктуда "Чазак Дарга... сөстерни "Баштыңы-Чазааның Дарга... сөстер-биле солуур.

2. Бо доктаал ону "Тувинская ... болгаш "Шын" солуннарга парлаан... күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чаза...
Даргазының бирги оралакчызы
М. КОЗЛОВ.

2013-2020 чылдарда Тыва Республикага спорттуң хаа... хевирлерин сайзырадырының концепциязын бадылаарын... дугайында

2012 чылдың июль 16 №391 Кызыл хоорай

Тыва Республикага күш-культураны болгаш спортту улам ыңай сайзырадыр, а ол ышкаш спорттуң хаак хевирлерин нептередир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. 2013-2020 чылдарда Тыва Республикага спорттуң хаак хевирлерин сайзырадырының концепциязын бадыл...

2. Бо доктаалды "Тувинская ... болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның ...газының бирги оралакчызы
М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның
2012 чылдың июль 16-да
№391 доктаалы-биле бадылаан

2013-2020 чылдарда Тыва Республикага спорттуң ... хевирлерин сайзырадырының концепциязы

I. Нити чүүлдер

2013-2020 чылдарда Тыва Республикага спорттуң хаак хевирлерин сайзырадырының концепциязы спорттуң хаак хевирин үр хуусаалыг перспективага угландыр сайзырадырының талазы-биле күрүне политиказын улам ыңай сайзыраңгайжыдарынга үндезин болуп турар. Концепция спорттуң хаак хевирин сайзырадырынга эрге-хоойлу, экономиктиг болгаш организастыг байдалдарны тургузарынче угланган болгаш оларны сайзырадырының мурнунда шиитпирлээр угланыышкыннарын тодарадып турар.

Тыва Республикага спорттуң хаак хевирлериниң системазын сайзырадырынга шаптык болуп турар чамдык айтырыгларны шиитпирлээри-биле концепцияны хүлээп алыр ужурга таварышкан, оларның чижээ:

Тыва Республикада чогумчалыг өөредилге-белеткелдиң хаак баазаларының чогу;

чурттакчы чоннуң дыштанырынга хаак станцияларының инфраструктуразының сайзыраңгай эвези;

школачыларның болгаш студентилерниң хаак спортунуң, а ол ышкаш тус чер чагыргаларының өөредилге эргелел органнарында чаштарның-элээдилерниң спорт школаларының баазазында спорттуң хаак хевириниң талазы-биле каттыжыышкыннарның чогу;

спорттуң хаак хевириниң элээдилер командаларын, хаак спортунуң массалыг болгаш хоочуннар киржир хевирлерин кошкак деткип турары;

чаштарның-элээдилерниң спорт школаларының информастыг, методиктиг, кадр, материал-техниктиг хандырылгазының системазының кошкак чоруу.

II. Концепцияда ажыглаттынган кол-кол билиглер

Бо концепцияда дараазында би... ажыглаттынып турар:

хаак спорту-хаакка маңнаары-бил... башкан, ылаңгыя: хаак чарыжы, би... хаактың ийи хевири, даг-хаак хевирле... ышкаш хевирлерни каттыштырып ... билиг;

хаак чарыжы-тускай категорияның... лерниң (назы-харының, эр-кызының б... өске-даа чүүлдерниң аайы-биле) ара... тускай белеткеттинген орукка көрд... хемчээлге хаакка чарыш;

биатлон-доктааттынган черге вин... биле атпышаан эрттирер хаак маргыл...

хаак оруу-харны таптай базары б... хаак оруун аңгылаары-биле "буран", ... рак" дээн ышкаш тускай машиналар ... кылдыр дооразы 3 метрден эвээш ... кылдыр тускай белеткээн участок;

дистанция-оруктуң маргылда... дүрүмнеринде айыткан хемчээли;

хаак-роллер оруу--өске кижиле... болгаш транспорттуң бүгү хевирле... кирерин кызыгаарлаан, хемчээлин тө... хевирлиг кылдыр тургускан, доора ду... метрден эвээш эвес, узуну 2 километ... дер, асфальт карттыг чер участогу;

хаак стадиону-херек черин туска... каан болгаш контрольдап турар, эрг... чугула апарганда хаалгалар, кажаа... болгаш демдектиг кылдыр кылган ча... хевирге маргылдаа эрттирер чер;

спорт тудуу-спорт оран-савазы, ... баазазы, альпинистер баазазы, шанак-... слей баазазы, чаштарның-элээдиле... спорт школазы, спорт залы, спорт ор...

күш-культураның болгаш спор... албан-езузунуң маргылдаалары-Т...

Республиканың, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының календарь планында кирген албан-езузунуң күш-культура хемчеглеринге болгаш спорт хемчеглеринге кирген күш-культура маргылдаалары;

спорт федерациязы-кежигүнүн барымдаалап тургустунган хөй-ниити организациязы, ооң сорулгазы спорттуң чаңгыс азы элээн каш хевирлерин сайзырадыры, оларның пропагандазы, организастааш-кыны, а ол ышкаш спорт маргылдааларын эрттирери болгаш спортчуларны-спортчу чыынды командаларның кежигүннерин белеткээри;

спортчу маргылдаалар-организакчының бадылааны дүрүм (регламент) езугаар маргылдааның эң эки киржикчизин илередир сорулга-биле спортчуларның азы спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге спортчулар командаларының маргылдаазы;

Тыва Республиканың спортчу чыынды командазы-Тыва Республиканың спорт федерацияларының хевирлеп тургускан, спортчу маргылдааларга болгаш оларга Тыва Республиканың өмүнээзинден киржиринге белеткээри-биле тургускан спортчулар коллективтери, олар аңгы-аңгы назылар бөлүктеринге, тренерлерге, эртемденнерге, күш-культура болгаш спорт талазы-биле специалистерге хамааржыр;

күш-культура-кижиниң күш-дамыр болгаш угаан-бодал аргаларын сайзырадыр, ооң шимченгир идепкейлиг чоруун сайзыраңгайжыдар болгаш амыдыралдың кадык хевирин тургузар, күш-дамыр кижизидилгезиниң, күш-дамыр белеткелиниң болгаш күш-дамыр сайзыралының аргазы-биле социал амыдыралды тургузар сорулга-биле үнелиг чүүлдерниң, нормаларның болгаш билиглерниң каттышканын көргүзүп турар культураның кезии;

күш-культура-спорт организациязыооң организас-эрге-хоойлу хевири хамаанчокка тургустунган, бодунуң кол ажылы кылдыр күш-культура болгаш спорт ажыл-чорудулгазын боттандырып турар юридиктиг чер.

III. Концепцияны күүседириниң, сорулгалары, кылыр чүүлдери болгаш принциптери

Концепцияның кол сорулгазы болза, спорттуң хаак хевириниң системазын сайзырадыр талазы-биле күрүне политиказын сайзыраңгайжыдары, республиканың чурттакчы чонун амыдыралдың идепкейлиг болгаш кадык хевиринче хаара тудары, спорттуң хаак хевириниң аргазы-биле күш-культурага болгаш спортка киржириниң байдалдарын тургузары, Тыва Республиканың чаштарның-элээдилерниң болгаш аныяктарның командаларының спортчу түңнелдерин бедидери болгаш спорттуң хаак хевиринге киржилгениң массалыын бедип алыры.

Концепцияның кол-кол кылыр чүүлдери:

-спорттуң хаак хевириниң аргазы-биле чурттакчы чонга массалыг күш-культурга киржиринге байдалдарны тургузары;

-күш-ажылчы коллективтерниң аразынга ышкы спартакиадаларны чыл санында эрттирериниң аргазы-биле спорттуң хаак хевиринге киржириниң массалыын бедидери, спорттуң хаак хевирин күш-культураның база бир чугула хевири кылдыр киржириниң чугулазын күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчуларының билир чоруун хевирлеп тургузары;

-нити-өөредилге албан черлеринге, профессионал өөредилге албан черлеринге хаак белеткелиниң кичээлдерин эрттирери; хаак спортунуң өөреникчилерниң болгаш студент аныяктарның кадыкшылын быжыглааларынга бүгү хевирниң өөредилге черлериниң удуртукчуларының ролюн күштелдирери;

-чаштарның-элээдилерниң спорт школаларынга спорттуң хаак хевириниң талазы-биле каттыжыышкыннарынга бедик шынарлыг өөредилге-белеткел чорудулгазын чыл дургузунда чорудары болгаш спортчу бедик мергежилди сайзыраңгайжыдары;

-массалыг разрядтарның спортчуларын план езугаар белеткээри, Тыва Республиканың спорттуң кышкы хевирлериниң талазы-биле командаларның спортчу курлавырларының түңнелдерин бедидери-биле байдалдарны тургузары; Тыва Республиканың хаакчы спортчуларының күрүне белеткелин оларны Россия Федерациязының чыынды командазынче киирери-биле боттандырары;

-хаак спортунуң талазы-биле "тренер-башкы", "инструктор" угланыышкыннар-биле күш-культура башкыларының аразындан белеткээри;

-спорттуң хаак хевирин спорттуң массалыг хевири кылдыр пропагандаалаары, оларны массалыг информация чепсектерин дамчыштыр чорудары;

-спорт бараaннарының болгаш ачыдузаның рыногун сайзырадыры, хаак баазаларын тудары болгаш сайзыраңгайжыдары, эргежок чугула дериг-херекселдер-биле дериири;

-регионнарның спорт болгаш өске-даа организациялары-биле спортчу харылзааларны боттандырары, ол ышкаш мурнакчы дуржулганы солчуру.

Салдынган сорулгаларның күүселдези спорттуң хаак хевирлерин сайзырадырынга күрүне деткимчезиниң мурнады сайгарар айтырыгларын шиитпирлээрин, норматив-эрге-хоойлу баазазын сайзыраңгайжыдарын, күүсекчи эрге-чагырганың аңгы-аңгы деңнелдериниң, юридиктиг черлерниң, коммерция организацияларының төлээлериниң, хөй-ниити черлериниң, спорт федерацияларының күжениишкиннерин каттыштырарын хандырарын негеп турар.

IV. Концепцияны күүседириниң мурнадыр угланыышкыннары

Концепцияны күүседириниң мурнадыр угланыышкыннары:

-өөредилге албан черлеринге, немелде өөредилге черлеринге, чоннуң массалыг дыштаныр черлеринге спорттуң хаак хевириниң үндезиннерин өөредири;

-массалыг чуңгулаашкын эрттирер черлерни тургузары болгаш болур-чогуурубиле тудары, спорттуң хаак хевирлеринге маргылдааларны эрттирери, күш-ажылчы коллективтерге болгаш өөредилге албан черлеринге спартакиада шимчээшкинин калбартыры;

-спорт курлавырларын болгаш республиканың спорттуң хаак хевириниң талазы-биле чыынды командаларын белеткээриниң болгаш тургузарының системазын ажылдап кылыры;

-чаштарның-элээдилерниң спорт школаларының информастыг, методиктиг, кадр, материал-техниктиг хандырылгазының системазын тургузары болгаш сайзырадыры;

-чон ортузунга амыдыралдың кадык хевирин пропагандалаарынга массалыг информация чепсектериниң ролюн бедидери.

Бо концепцияның күүселдези спорттуң хаак хевиринге киржирлерниң санын көвүдедир, спорттуң хаак хевириниң инфраструктуразын сайзырадыр, өөредилге черлеринге өөрениириниң байдалдарын тургузар.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың январь 30-де № 31 доктаалынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2012 чылдың май 11 № 233 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаалыры болза:**

1. 2012 чылдың январь 30-де "Тыва Республиканың девискээринге чиик таксилерге пассажирлер аргыштырарының болгаш чүък сөөртүрүнүң талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырарынга чөпшээрелдер бээриниң дугайында" №31 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалга дараазында уткалыг 2.1 пунктуну немээр:

"2.1. Тыва Республиканың девискээринге чиик таксилерге пассажирлер аргыштырарының болгаш чүък сөөртүрүнүң талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырарынга чөпшээрелдер бээриниң, катап долдурарының чурумунуң 5 пунктузунуң сески абзазы болгаш 8 пунктунуң бешки абзазы 2014 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер";

2) Тыва Республиканың девискээринге чиик таксилерге пассажирлер аргыштырарының болгаш чүък сөөртүрүнүң талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырарынга чөпшээрелдер бээриниң, катап долдурарының чурумунга:

а) 8 пунктуда:

бирги абзацта "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар;

дараазында уткалыг алдыгы абзацты немээр:

"- чиик таксилер күрүнениң техниктиг көрүлдезин алды ай болгаш-ла эртер ужурлуг.";

б) 9 пунктунуң ийиги абзазында "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар;

в) 10 пунктунуң бирги абзазында "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар;

г) 23 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

"23. Чөпшээрелди катап долдурарын бо чурумнуң 4-9,11 пунктуларын езугаар боттандырар. Катап долдурган чөпшээрелди тыпсырының дугайында (тыпсырындан ойталаарының дугайында) дыңнадыгны шиитпир хүлээп алган хүнден 5 ажыл хүнүнүң дургузунда чорудар. Билдириишкин ээзи катап долдурган чөпшээрелди алган соонда мурнунда тывыскан чөпшээрелди төлээлекчи органче эгидер ужурлуг.";

д) 24 пунктуда "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар;

е) 26 пунктуда "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар;

3) Тыва Республиканың девискээринге пассажир аргыштырарының болгаш чүък сөөртүрүнүң талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандырарының тывыскан чөпшээрелиниң даңзызын чорударының чурумунуң 3 пунктузунда "ажылчыннар" деп сөстү ап кааптар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың ноябрь 1-де №1280 доктаалынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2012 чылдың июль 4 №367 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

2006 чылдың ноябрь 1-де Тыва Республиканың Чазааның "Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң болгаш ооң филиалдарының фондуларының камгалалының комплекстиг хыналдазының талазы-биле комиссияның составын болгаш ооң дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында" №1280 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалда:

а) "Комплекстиг хыналда талазы-биле комиссия" деп сөстерни "Хандырылга талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы" деп сөстер-биле солуур;

б) 1 болгаш 2 пунктуларда "Комплекстиг хыналда талазы-биле комиссия" деп сөстерни "Хандырылга талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы" деп сөстер-биле солуур;

2) Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң болгаш ооң филиалдарының фондуларының камгалалының комплекстиг хыналдазының талазы-биле комиссияның составынга:

а) адында "Комплекстиг хыналда талазы-биле комиссия" деп сөстерни "Хандырылга талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы" деп сөстер-биле солуур;

б) комиссияның составындан Д.Д. Кыргысты, М.Н. Доолайны, Д.В. Крыцинни, М.С. Тарначыны үндүрер;

в) комиссияның составынга киирери:

Р.С. Сатты — Тыва Республиканың Культура яамызының улусчу чогаадылга килдизиниң начальниги, секретары;

С. А. Затолочныйны — Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының камгалал килдизиниң начальниги (дугуржулга езугаар);

Х.М. Наксылды — Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албаның экономика адырынга саң-хөө контролюнуң болгаш хайгааралының килдизиниң кол контролер-ревизору;

И.В. Фифенкону-Кызыл хоорай талазы-биле хайгаарал ажыл-чорудулга килдизиниң улуг инспектору (дугуржулга езугаар);

3) дүрүмде:

а) адында "Комплекстиг хыналда талазы-биле комиссия" деп сөстерни "Хандырылга талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы" деп сөстер-биле солуур;

б) 1 пунктуда "Комплекстиг хыналда талазы-биле комиссия" деп сөстерни "Хандырылга талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы" деп сөстер-биле солуур;

в) 6 пунктуда "Чазак Даргазының бирги оралакчызы" деп сөстерни "Тыва Республиканың культура сайыды" деп сөстер-биле солуур;

г) дараазында уткалыг 6(1)-6(3) пунктуларны немээр:

"6 (1). Комиссияның даргазы:

а) комиссияның ажыл-чорудулгазының нити удуртулгазын боттандырар;

б) комиссия кежигүннериниң аразында хүлээлгелерни хуваар;

в) ажылчын бөлүктерниң составын бадылаар.

6(2). Комиссияның харыысалгалыг секретары:

а) комиссияның хуралынга белеткелди организастаар;

б) комиссияның ажылының планын, хуралдарның хүн айтырыының төлевилелдерин белеткээрин хандырар, хуралдарга материалдар болгаш комиссияның шиитпирлерин белеткээрин организастаар;

в) комиссия хуралының болур хүнүнүң, чериниң болгаш үезиниң дугайында болгаш комиссия хуралының хүн айтырыынга кирген айтырыгларның дугайында комиссия хуралын эрттирер хүнге чедир 15 ажыл хүнүнден орайтатпайн комиссия кежигүннеринге дыңнадыр;

г) комиссия хуралынга белеткээринге эргежок чугула, хүн айтырыында кирген айтырыгларга хамааржыр күүсекчи эрге-чагырганың сонуургалдыг организацияларының комиссияже киирер материалдарын комиссия хуралының эртер хүнүнге чедир 5 ажыл хүнүнден орайтатпайн алыр;

д) комиссияның даргазының азы ооң оралакчызының даалгазын езугаар өске-даа хүлээлгелдерни күүседир.

6(3) Комиссия кежигүннери:

а) комиссияның ажыл планынга, комиссия хуралының хүн айтырыынга болгаш комиссия хуралдарынга айтырыгларны чугаалажырының чурумунга хамаарыштыр саналдарны комиссия даргазынче киирер;

б) комиссия хуралының материалдарын, а ол ышкаш комиссия хуралының шиитпирлериниң төлевилелдерин белеткээринге киржир;

в) комиссияның хуралдарынга олуржур, чугаалашкан айтырыгларны сайгарарынга болгаш шиитпирлер ажылдап кылырынга киржир;

г) комиссия хуралынга киржир аргазы чок апарган таварылгада ол дугайында комиссияның харыысалгалыг секретарынга дыңнадыр.";

д) 12 пунктуда "болгаш угаан-бодал сайзыралы" деп сөстерни ап кааптар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Аржааннар дугайында

Аржаан суглуг Кундустугдан
Аныяктар цстцр эвес,

Өгленишкен хцнцнде-даа
Өөрцшкцзцн цлежип кээр.

АЖЫГ-СУГ

Соңгу-башкы Чөөн-Саян дагларынга бүргеткен тоолчургу, кайгамчык чараш чурумалдыг, бай-байлак Тыва чуртувустуң аржаан суглуг булуңнарының бирээзи – Ажыг-Суг аржааны. Аңаа чедери белен эвес-даа бол, солун оруктарны эртер чер. Чаа-Хөл кожууннуң төвүнден Сарыг-Хая оруу-биле 52 километр чорааш, Саян далай хөөлбээниң эриинге кээрге, "оттуг хемеге" сөөртүрген "демир сал" манап турар. Далайны куду ооң-биле баткаш, Хемчиктиң Улуг-Хемче кирген аксындан ырак эвесте аржаанче үнер өртээлге кээр.

Аржаан чеди айның эгезинден бээр дыштаныкчыларны хүлээп эгелей бээр. Аржаанчыларга таарымчалыг болзун дээш, "Ажыг-Суг" хуу бүдүрүлгени ында ажыткан. Бүдүрүлгени Чечек-оол Ордамаевич Кара-Сал удуртуп турар. Демир сал сөөртүр оттуг хемениң башкарыкчызы Михаил Борбаанович Түлүш, ооң дузалакчызы Эрексон Норбуевич Норбу. Дыштаныкчыларның одаар ыяжын, ижер суун «ГАЗ-53» машина-биле сөөртүп чедирип турар чолаачызы Сергей Сүрүң-оолович Дамба. "ПАЗ" автобустуң чолаачызы аныяк оол Мерген Сат олар дыштанып келгеннерге ак сеткилдиг ажылы дээш мактадып турарлар.

Аржаанга оюн-тоглаа, дыштанылга кежээлери болгаш спортчу маргылдааларны удаа-дараа эрттирери чаңчыл апарган. Бо чылын малчыннар Наадымынга болгаш республика Хүнүнге тураскаатккан 32 мөгениң хүрежи дыка солун болган. Ол хүрешке Кызыл хоорайдан Сылдыс Сендажы шүүлген. Антон Монгуш үжүүрлешкен. Шолбан Иргит (Арыг-Үзүү), Орлан Оюн (Кызыл) 3-4-кү черлерни ээлээн. Тиилекчилерге өртектиг белектерни тывыскан.

Ажыг-Сугга мага хандыр дыштанып, эмненип алдывыс. "Ажыг-Суг" хуу бүдүрүлгениң ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенивисти илеретпишаан, моон соңгаар-даа улам сайзыраарын, ажыл-ишчи чедиишкиннерни күзедивис.

Николай БЯКОВ.

Чаа-Хөл кожуун.

Шуй суму чагыргазынга

ЧАҢГЫС-ТЕРЕК. ЭЭ ХЕРЕК

Бай-Тайга кожууннуң Шуй сумузунуң девискээринде, бойдус чурумалдыг черде, Чаңгыс-Терек аржааны бар. Тус черниң чурттакчыларының мындыг тоолчургу чугаазын дыңнаан мен.

Шаг-шаанда Чаңгыс-Терек бажынга ат-сураглыг Аңнаар-оол деп аңчы чурттап чораан. Бир-ле катап ооң беш харлыг оглу Бежен-оолдуң эът-кежинге оюлганнар тыптып туруп берген. Күжүр аңчы чүү боор, тайга-сында билир оъттарын чыып хайындыргаш, ооң хандызы-биле чаарга-даа балыглар эттинмес болган. Ам канчаар, тайга эдээнде агып чыдар кара сугну шоргалааш, аңчы оглун бир айның үжен хонуунда каксып келген соонда, балыглары карарып, чоорту шуут эттинген. Аңчы Аңнаар-оол кара сугнуң бажында шетчигешке ак-көгүн баглап, аъшчемниң дээжизин оран-таңдызынче өргүп, сөңнеп, өөрүшкүзүнүң өткүт йөрээл сөстерин сөглеп турган чүве-дир. Бежен-оол оглу өзүп келгеш, бежен кижи шинчилиг, ачыр-дачыр тутчуп тургаш, алдан дөртке шүглүп үнер ат-сураглыг мөге болган. Ынчалдыр Чаңгыс-Терек аржааны тывылган дижир.

2012 чылдың июль төнчүзүнде, чайгы шөлээмде, Шуй сумузунуң девискээринде Чаңгыс-Терек аржаанынга дыштандым. Бо аржаанның амгы байдалының дугайында дыштаныкчылар-биле чугаалаштым. Оларның санал-онал, бодалдарынга катчып, "Шынче" бижип ор мен.

Олег Күжүгет, Шуй сумузунуң хоочун чурттакчызы, "Күш-ажылдың хоочуну" медальдың эдилекчизи:

– Бо Чаңгыс-Терек аржаанынга чон 1990 чылдарда кирип эгелээн чүве. Шуй суму чагыргазының даргазы Алексей Хертекович Тараачын (ам бистиң аравыста чок) аржаанның девискээрин шеттер-биле кажаададып, улус кирер кабинаны, эр-херээжен кижилерге аңгы-аңгы арыгланыр бажыңнарны аржаанчыларга таарымчалыг кылдыр кылдырган турган. Ооң аңгыда аржаан бажынга Сарыг-Белдиң ак дойдовураандан херээжен бурганны шууткуп кылдырган. Бо бүгү ажылдарга ол боду киржип, холу-биле тудушкан. Даргавыс чонунга буянныг үүле-херекти ынчаар кылган.

Амгы үеде аржаанның байдалы баксыраан. Хеп солуй кеттинип кирер кабиналар ойбак-самдар, олурар сандайлары элең-тендиң. Аржаан девискээринде дың-на чаңгыс арыгланыр бажың арткан, бирээзи барып ушкан чыдар. Бок төгер черни аштап-арыглаваанындан бээр та каш чыл болган чүве. Шуй суму чагыргазы бо бүгүнү чүге кичээнгейге албайн турар чүве ийик. Сумуда ажыл чок кижилерни эвилелдеп, шефти чүге организастап болбас деп?

Караш Иргит, Ээр-Хавак сумузунуң хоочун чурттакчызы, "Күш-ажылчы шылгарал" медальдың эдилекчизи, алдарлыг саанчы:

– Бо аржаанга мооң мурнунда-даа кээп дыштанып, эмненип турдум. Чогуур хемчег албас болза, кайын боор. Шуй сумузунда шыдалдыг сайгарлыкчы чок эвес, оларның кайы-бирээзинге аржаанны быжыглаарын сүмелээр-дир мен.

Киим-оол Салчак, Хемчик сумузунуң чурттакчызы, ТР-ниң Чазак Даргазының Хүндүлел бижииниң эдилекчизи, алдарлыг механизатор:

– Чаңгыс-Терек аржаанынга эрткен чылын база дыштандым. Кожуунда өске сумулар аржааннарын чогумчалыг байдалда тудуп, харыысалгалыг ээлерни быжыглаан болгай. Бо аржаанга база сагыш човангыр ээ херек-тир ийин.

Алексей Донгак, Тээли сумузунуң чурттакчызы, хоочун чолаачы:

– Шынап-ла, бир сайгарлыкчыга быжыглап каар болза, дыштаныкчыларга-даа таарымчалыг, сайгарлыкчының боду-даа орулгалыг болур ийик. Келир чайын дыштанып келген кижилерге бүгү таарымчалыг байдалдар тургустунар боор дээрзинге идегевишаан, удуртур-баштаар черлерде харыысалгалыг ажылдакчылар чогуур хемчеглерни алырын күзээр-дир мен.

Чонумнуң бо санал-оналдары, негелделери чөптүг. Бай-Талда Шивилиг, Кызыл-Дагда Бел аржааннарын суму чагыргалары харыысалгалыг кижилерде – сайгарлыкчыларда быжыглаан. Оларның дуржулгазын өөренир херек. Шуй суму чагыргазының чаа соңгуткан даргазы А.Ч.Кара-Донгак Чаңгыс-Терек аржаанынче ээ көрнүп, чонунга эмненип, дыштанырынга таарымчалыг болзун дээш чогуур хемчеглерни алыр боор деп идегеп, бүзүреп артывыс.

Көк-оол САЛЧАК, башкы.

Бай-Тайга кожуун. Тээли суур.

УЛУГ ТҮЛҮШТЕРНИ[Ң]
САЛГАЛДАРЫ

●Төрел аймактың чыыжы

Бо чылдың майда Улуг-Хем кожууннуң Шагаан-Арыгга Арыскан суму чагыргазының даргазы Саяна Монгуш Хүүле, Шивээлигни эжелей чурттап чораан улуг түлүштерниң 40 ажыг салгалдарының чыыжын организастаар эгелээшкинни үндүрген. Ооң түңнелинде түлүштерниң улуг-бичии салгалдарын Арыг-Үзүү биле Теректиг аразында Борбак-Арыгга XIV Чырыткылыг Далай-Лама башкының төрүттүнген хүнүнде чыыр деп дугурушкан.

Чыыштың сорулгазы – Хүүле, Шивилигге чурттап чораан улуг түлүштерниң амгы салгалдарын ада-өгбелериниң төөгүзү-биле таныштырып, канчаар амыдырап-чурттап чорааны сактып, аныяк-өскенни бот-боттарынга таныштырып, моон соңгаар чоок аралажып, эдержип чурттаарын чагып, сүмелеп, сургаары. Чалалга-дыңнадыышкын езугаар улуг түлүштерниң салгалдары 240 ажыг кижи 2012 чылдың июль 6-да көгү-шыгы хөлбеңнээн каас-чараш чурумалдыг, честек-каттыг Борбак-Арыгга Бай-Тайгадан, Кызылдан, Эрзин-Тестен, Чаа-Хөлден, Улуг-Хемден чыглып келген. Ыры-шоор, каткы-хөг-даа чаңгыланып үнген.

Чыыштың башкарыкчызы Арыскан сумузунуң чагырга даргазы Саяна Допур-ооловна улуг түлүштерниң төөгүзүн допчулай аарак салгалдарынга таныштырган. XIX чүс чылдан эгелеп алырга, улуг түлүштерниң эң улуг өгбезин Түлүш Сайын-Очур дээр. Ол 1843 чылда төрүттүнген. Ооң оглу Түлүш Хырбыжай 1854 чылда төрүттүнген. Т.Хырбажайның оолдары – Балчый-оол (1874), Шиникей (1886), Ноокай (1889).

Хырбажайның улуг оглу Балчый-оолдуң хан төрели болур Түлүш Күдерек деп кижи чурттап чораан, ооң езулуг ук-төөгүзүн билир кижи чок болган. Ооң Ак-Туруг монгуштарындан азырап алган оглу Дамба-Хуурак Түлүш Күдерекович 1917 чылда төрүттүнген.

Түлүш Балчый-оолдуң өөнүң ишти Хөндергей саттары уктуг. Оларның ажы-төлү – 12. Улуг оглу Дөңгүр-оолдуң уруун Докур дээр, ооң өөнүң ишти Коңгар Түлүш Белдир-Кежигге чурттап чораан. Оларның оглу Элдыш биология эртемнериниң кандидады болган. Ол – ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының ботаника ниитилелиниң кежигүнү. Ооң өөнүң ишти башкы – Чечек Шүрженеевна. Олар үш уруглуг болган. Элдыш үш харлыында өскүс артарга, даайы Илья Дөңгүр-оолович Кызыл-оол азырап өстүрүп каан. Балчый-оолдуң беш дугаар оглу – Хунан Түлүш. Ооң оглу Хунан Киров Түлүшович – РФ-тиң болгаш ТР-ниң алдарлыг чурукчузу.

Дөтпе Балчый-ооловнаның улуг оглу – Базыр-Сат Монгуш Опаевич. Садыг, иштики херектер шугумунга ажылдаан, "Шын" солуннуң штаттан дашкаар корреспондентизи чораан. Сөөлгү чылдарында Ак-Туругга малчыннар почтальону чораан. Дөтпе кырган-ававыстың ийи дугаар оглун Анай-оол Иванович Опай дээр.Ол – Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны. Уруу Галяны чону "кайгал Галя" дээр. Аът кырындан дүшпес эрес кижи-дир. Чоокта 81 харлап чорааш мөчээн. Чогум чыышка киржип, солун ужуралдарын биске чугаалап берди. Галина угбавыстың

оглу Седен Анатолий Т[…]
Кызыл хоорайда эмчи.
Дойбу Түлүш Балчый[…]
– Көрей дайынының кир[…]
Ол база хөй ажы-төлд[…]
Раиса Түлүшовнаның чо[…]
республика солуннарынг[…]
Хем" сеткүүлге парлатты[…]
Хураган-оол Түлүш […]
оолович – ТР-ниң өөреди[…]
алдарлыг ажылдакчызы. […]
ниң улус чырыдыышкыны[…]
гиини" хөрек демдээниң […]
чизи.
Түлүш Шиникей Хы[…]
оглу Улуг-Хемге ат-сураг[…]
чораан.Турза узун, тут[…]
аажок дузааргак, экиирге[…]
сергек кижи чораан. Оглу […]
адазын дөзээн ат-сурагл[…]
болган. Кыстары база […]
кижилер болган.
Түлүш Балчый-оолд[…]
Чолдайның оглу Сендажы[…]
Түлүшович – Эрзинниң […]
келдиг күдээзи. Аңныыр[…]
коммунал ажыл-агый чер[…]
туп чораан. "Качык" ажыл[…]
ол тургускан. Эрзин суму[…]
газынга даргалап тургаш, […]
дыштанылгаже үнген. […]
Кызыл-оол Балчый-о[…]
БАЛКЭ-ниң Мөңгүн-Тайга[…]
мунга бир дугаар секре[…]
чораан. Ол Кызыл Тук […]
биле шаңнаткан. "Чыраа[…]
колхозунга даргалап, […]
секретарьлап ажылдап […]
Түлүш Сергек Балчый-оол[…]
уруу Валентина эмчи, а […]
оглу Юрий Даваа "Ары[…]
адааннажыыл" шүлүк мөөр[…]
үш дакпыр тиилекчизи […]
Түлүш Балчый-оолдуң хан […]
Түлүш Күдеректиң оглу […]
Хуурак аныяандан демир-д[…]
үрелдежип, калбак мерге[…]
тракторист болуп, Чаа-Х[…]
делгемнеринге тараа […]
ажылдап чораан. Ооң ийи ог[…]
кызы, уйнуктары алдар-
сураглыг кижилер болуп а[…]
чоруурлар.
Улуг түлүштерниң чыы[…]
Тибеттен чалаттырып келген […]
база Улуг-Хем кожууну[…]
ламазы ном номчаан. Келир […]
Борбак-Арыгга субурган […]
шиитпирни чыышка хүлээп […]
Чыыштың киржикчиле[…]
эрттирген спортчу маргылда[…]
солун болган. Канат тыртта[…]
Чолдай Балчый-ооловнаны[…]
галдары кымга-даа аштыр[…]
Волейболга Дөтпе, Чамаа, […]
ниң салгалдары тиилекчи б[…]
18 харга чедир мөгелерниң […]
жинге Дөненниң уруунуң ог[…]
оглу Алдын-Херел Бүрб[…]
шүүлген. Алдан Кандан ү[…]
лешкен, Чингис Бөлгүм[…]
Чогьял Дөнен 3-4-кү чер[…]
ээлээн. Олар шупту Дөне[…]
салгалдары-дыр. 18 харда[…]
назылыг мөгелер хүрежинге[…]
дын-оол Монгуш шүүлген, […]
Сендажы үжүүрлешкен. Олар[…]
Дөненнерниң, Тойбууларның[…]
галдары-дыр.
Эң чараш девиг дээш Бо[…]
оол Опай шаңнаткан (Дөнен […]
вистиң салгалы). Спортчу ма[…]
дааларга эң хөй сан алгаш, […]
чиир кубокту чаалап алган Д[…]
Балчый-ооловнаның салгал[…]
келир чылын мындыг чыы[…]
организастаар эргени ча[…]
алган.
Төрел аймактарның мы[…]
чыыштары өөредиглиг бо[…]
ажыктыг дээрзин демдег[…]
седим.

Дайынчы ДАМБА-ХУУР[…]

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ,
Тываның Улустуң чогаалчызы

АДАЛАРНЫҢ ТӨӨГҮЛҮГ ТУРАСКААЛЫНЧЕ ХОЛ АРНЫП...

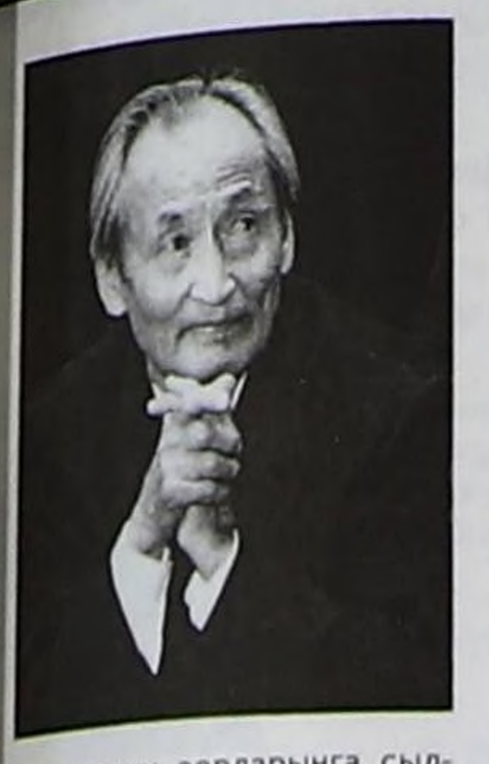

Амгы үениң оорларынга сылдап алгаш, төрээн чонувустуң төөгүзүн куду көрүп академик Аранчынның "Алдан-Маадырлар" деп хөй-ниитиниң үнелелин шагдала чаалап алган номун номчуваан азы ооң ужур-утказын сайгарып билбээннери ол бе, Хертек Ленов баштаан 9 кижиниң "Тувинская правда" (12.07.2012) солунга чагаазын номчааш, кайгап-хараадап олур мен. Ол эш мени чүгле чаңгыс чыл мурнай башкы институдун дооскаш, чоннуң ажы-төлүн өөредип чораан хоочун башкы болгай. Бодунуң-на ажы-төлге өөредип чорааны шын төөгүден ам кээп чүге ойталаар деп барган кижи боор?

Мен хуумда ооң чаңгыс черчурттуу дурааан тыва композитор Алексей Боктаевич Чыргал-оолду "Алдан-Маадыр" деп өлүм чок хөгжүм чогаалы дээш аңаа чоргаарланып чоруур мен. "Шатка чыдар төөгүвүс, шапшылгаа баар баштарывыс" деп дарлакчыларга удур өжээн-килеңниң кыйгызы долган ыдыругларның эң ханы утказын тыва уран чүүлдүң классиктиг уран чеченелинге үлегер болдурган ооң кайгамчык салым-чаяаны безин база төөгү болгай.

Оораарган Оргу-Шөлдү
Олбук кылып алыылыңар,
Орлан, хоптак Сеңгинчикти
Ол-ла черге даяладыыл.

Кандыг-даа сорулга чок, үйлалай оор дургуннар деп төрээн чонунуң эрткен төөгүзүн куду көрүп турар бо эштер хосталга дээш, бажын кестирген өгбелеристиң салгалдары бо үеде чаңгысаа артпаан деп соора билип турарлары ол бе (!), эрткен төөгүнүң балыг черинче хол суп, оларның маадырлыг чоруун эде көөр деп чүү утказыг айтырыг тургузуп турар "бөлүк" боор бо?

Алды баштыг Кара-Дагны
Аал кылып алыылыңар.
Алызында барып-барып,
Амыр-шөлээн чурттаалыңар.

Үстүнде ыры-биле үймээнчилер эчизинде барып дарлакчылардан хамаарышпас чорукту чедип алырын эндевээннер. Оон бээр 30 чыл эрткенде, Таңды-Тыва Россияның хайгааралынга бактаап кирген. Дараазында 7 чыл эрткенде, орус чуртунга хып үнген Октябрь хувискаалының ачызы-биле бот-догуннаан Тыва арат республика тургустунган. Ынчангаш ханныг шаажылал халас барбаан, "Алды баштыг Кара-Дагны аал кылып алыылыңар" деп үймээнчилерниң күзел-бодалы херек кырында боттанганын 91 чылдың нүүрүнде көрүп тур бис.

Эжен хаанга чагыртпас дээн күштүг күзел-сорук чүгле ядыы тыва чонну ол үелерде көдүрген эвес, бүгү төп болгаш чөөн Азия тараачын чоннарының демиселчи тура-соруун мөөңнеп каттыштырган. Делегейге тергиидеп турган Цинь кыдат империяның буурап дүжеринге алдан дургуннуң Улаастайга баштарын кестирип тура, өлүмү-биле кыйгы салганы дөмей-ле салдарлыг болганын эртемденнер Дулов биле Аранчын боттарының ажылдарынга хөй-хөй архив материалдары-биле бадыткап, маргыш чок кылдыр дизелеп бижээннер. (*История Тувы. Том 1, Новосибирск "Наука" 2001, арын 295-304. Ю.Аранчын, Алдан-Маадырлар, Кызыл, 2003, ар. 12-52).*

Аңгылыг ниитилел кажан-даа чөрүлдээ чок турбаан. Сайзыраңгай бурунгу культуралыг Индия безин хөй чылдар дургузунда Англияның колониязы болуп турган. Ол-даа канчаар бистиң тыва чонувус биче буурай улустарга хамааржыр болганда, бодувустуң эрткен төөгүвүстү индейлерниң салым-чолу-биле чижеглеп көрээли. Олар шаг-шаанда Америка диптиң турум чурттакчылары болуп чораан болгай. Американнар Европадан ол чурттуң байлаан барып шиңгээдип, индейлерни кызып-кыйып хоозурадып хораткаш, ол бай чурттуң ээлери апарганнар. "Өске чоннарны мөлчүп дарлап чоруур чон боду дөмей-ле хостуг эвес" деп Ф.Энгельстиң чугаалааны дег, Германияның кино уран чүүлү 60-70 чылдардан бээр "алдын халыыны" деп чилби чорукка девиржээн американнарның эвээш санныг индейлерни үптеп-тонап хоозурадып турганының дугайында кайгамчык киноларны бүгү делегейниң чоннарынга бараалгадып көргүскен. Манчы кыдат империяның кезээ шагда малын малдап көжүп-дүжүп чораан тыва улусту мөлчүп хоозурадып чорааны американнардан кандыг-даа ылгал чок боор чорду. Бодундан күжү улуг адар-боолаар чепсектиг, хоойлу-дүрүмну боттарынга ажыктыг кылдыр холунда туткан Манчы кыдатка удур эвээш санныг тыва чон чүнү-даа кылыр харык чок боорга, ооң эрес-дидим кайгал оолдары ол шагда дарладып мөлчүткен эт-малын эгидип алыр аргажоктан чаңгыс аргазы — оорлап үптээр турган. Чиижең бай орус, кыдат дарлакчыларга чулдуруп, ооң кырынга чут-чураңгай, бойдустуң халавы болгаш бажын ашкан өре-ширеге туттурган хол куруг ядыы-мөчүт кижилер чеже шыдажыр, кезек үе болгаш-ла, орус болгаш кыдат дарлакчыларга удур тура халыышкыннар бо-ла болу бээр турган (1822, 1876, 1878). "Сойоттар черле кончуг ядыы турлар, ужуру чүдел дизе, оларны ийи таладан үптеп кээр. Чаңгыс бай сойот кижиге 99 ядыылар онаажыр" деп 1889 чылда Н.Ф. Катанов бодунуң караа-биле көргенин демдеглелинге бижээн. *(Письма из Сибири и Восточного Туркестана. Приложение к XXIII тому записок Академии наук. СПб, 1893, 8, ар.4.)*

Виктор Көк-оол, Степан Сарыг-оол, Алексей Чыргал-оол ышкаш тыва литература, уран чүүлдүң шылгараңгай кижилери бодунуң үезинде ол үеге чоок улуг кижилер-биле кады чурттап, аргыжып чораан болгаш, алдан дургуннар дугайында олардан дыңнаан, сеткип билгени хөй болгай. Ынчангаш олар адаларның хилинчек-човулаң долган төөгүзүн дириг овур-хевирлер дамчыштыр чуруп көргүскени — бистиң национал культуравыстың моон соңгаар аныяк-өскенге үлегер-чижектиг сагыш-сеткил өнчү байлаавыс болгай. Ону ийи-чаңгыс "чаартыкчыларның" күсели-биле эде көөр деп чүве кажан-даа турбас ужурлуг.

СЭКП буурап дүжүп турар 90 чылдар эгезинде Токаның тураскаалынга политика уу-биле аскымнаан кижилер үрээр чыгыы турганын утпазывыс чугула. 2011 чылдың декабрь айда ооң 110 чыл оюнга тураскааткан эртем-практиктиг конференцияны түңнеп тура, кайы-даа төөгүде частырыы чок баштыңчы турбаан, ынчангаш төөгүнү херт-бурт эде көөр деп чүве болдунмас деп түңнелге Аранчынның өөреникчизи академик Бичелдей-биле ыыт чокка чөпшээрежип каан ийик бис. Бир эвес бадыткалдыг барымдаалары бар турган болза, Леновтуң эштери ынчан чүге аксын шып алгаш эрттир олуруп калган чоор?

Дырбак Халбыңовна Кюнзегеш мооң мурнунда "Улаачы" солунга (13.01.2010) "Бажын кестирзе-даа, үлегер-чижээ дириг" деп чүүлүнге бо-ла авторларга хөлчок хомудаан бодалдарын илередип, эртемден Юрий Лудужаповичиниң факт-барымдааларын шынзыдып бижээн. Бир эвес олар улуг угбазы-биле чөпшээрешпээн болза, ынчанна аңаа удур харыыны бижиир турган, ыыт чок-ла эрткен чүве. Ам база катап артында-ла орус дыл кырынга ол айтырыгны көдүргенин ажыглап " Риск" солун Чазакты тытпарлап бактаарынга чылдак берип, өскээртен келген бистиң эрткен төөгүвүстү эки билбес кижилер номчуурга, бүгү тыва чонну оор, дургун уктуг чүвелер деп чүгле бактаан ышкаш багай атка чыпшыр тудуп турганзыг-дыр. Ынчангаш төөгүнүң нарын айтырыгларын бо үеде бодал чок көдүрүксээн кижилер боттары харын хөй-ниитиниң мурнунга эпчок байдалга кирип, Ада-чурттуң маадыры Москва адаанда Зоя Космедемьянскаяның тураскаалын маадыр эвес деп куду көрүксээш, төп солуннарга бижидип, чонга бак карак болу бээри мыяда деп чүвени бодап, кичээнип чоргу дег.

Тус черниң феодал дүжүметтери болгаш Манчы кыдат эргетеннер ийи таладан шыдажыр аргажок, дээрбениң ийи дажының аразынга далганналдыр дамдыктаан тараа дег, кыстырган ядыы мөчүт араттар харлыг кыжын караңгы дүне амы-тынын оочулап Кара-Дагның кырынче тайып ужуп, даянып туруп үнүп бар чорааннар. Даң адып турда, эртенги хүнүң херелдери булуттурга куттулган кызыл хаяаны көргеш, олар Улаастайга баштарын кестирип турда, хосталга дээш берген ханы чер-чуртунда арткан кижилерниң дүжүнге шак-ла мынчаар көстүр ирги бе деп бодай каапкаш, карактарының чажын туттунуп шыдавайн, хары угда ыглап-сыктап ырлажыпканнар:

Эжен чарлыын кончуг дээним,
Эштен чарлыр кончуг-дур, аа.
Чанчын чарлыын
кончуг дээним,
Чаштан чарлыр кончуун але.

Одагның чалбыыжы оларның өжээн-кылыын улам өөскүдүксээн чүве дег, көк дээрже дүндүүштелдир садырткайнып үнүп-ле турган. Олар өлүрүнүң мурнунда кударал долган хөректерин хозады тынгылааш, даарта хүнге уткуй хосталганың коңгазын этсип үндүргенин чоргаарал-биле миннивишаан, карааның чажын-даа чотпайн, хаяларга чаңгыландыр улам өткүт бадырып-ла турганнар. Пекинниң улуг театрынга бурунгу грек шии чогаалчызы Эсхилдиң (525-456 б.э.м.) трагедиязы-даа каяа бо хире күштүг салдынган деп, көшкүн амыдыралдыг хөөкүй тыва үймээнчилерниң шаажылал мурнунда төрээн чери-биле чарлыышкыны ынчаар болган.

Бо шагның оорлары адаларның маадырлыг алдар-сураан бодавас, ону бужартадыксаар кижилерге чемиш берип турары дыка-ла чөгенчиг-дир. Бир эвес төөгүчүлерниң үр үе дургузунда уктап шинчилеп каан ажылдарын кым-бир кижи өскертип туруп бээр чүве болза, шын төөгү-даа төөгү болбас, бүгү чүве хойтпакталып туруп бергей. Орус чон тараачыннар үймээнин (1670) удурткан Степан Разинниң тураскаалын үревээн. "Москваның эрге туткан боярлары бектелгеде тараачыннарны коргудар сорулга-биле тура халыышкынны баскаш, туттурганнарны сал кырынга адагаштарга халаңнады аскылааш, Волга хемни куду бадыргылап турганын төөгү билир. Кыдат база тыва феодалдар ол боярлардан дудак чок дерзии шаажылаан" — Ю.Аранчын.

"Төрээн чуртувуска чедирген балыг кижи бүрүзүнүң сеткилчүрээнге аарышкылыг" деп Францияның улуг чогаалчызы Виктор Гюгонуң сөстерин бистерниң бодалывыска удур бо эштер хандыр бодаан болза, мындыг чөрүлдээ үнмес-даа ужурлуг чүведир ийин.

Пенсия фондузунда

АРГА-СҮМЕНИ АЛГАН

Пенсия фондузунуң ...ыва Республикада сал...ыры мобильдиг хүлээп ...лыышкын автомашина...ынга Бай-Тайга кожуун...е үнүүшкүнну чоруткан.

Бай-Тайгага хүлээп алыышкын... салбырның килдис эргелекчи...ри Урана Монгуш болгаш Викто...я Донгур, специалист Чимис Мон...ш кылган. Оларга Пенсия фонду...нуң Бай-Тайга кожуунда эргеле...ниң специалистери дузалашкан. Кожуун төвү Тээлиге хүлээп ...ыышкынга хөй кижи келген, ...ска үе дургузунда 100 ажыг кижи ...ттарының айтырыгларынга ...рыыларны ап четтигипкен. ...обильдиг хүлээп алыышкында ...л-ла чүүл — ырак-узак суурларның чонунга бараан болуру. Ынчангаш "дугуй кырында офис" Бай-Тал суурга база четкен, специалистер аңаа кежээкиниң 8 шакка чедир чонну хүлээп ажылдаан.

Дыка хөй кижи ие (өг-бүле) капиталының дугайында сонуургап келген, ылаңгыя ол акшаны ажыглаар чуруму кандыгыл дээрзин айтырып турган. 2012 чылдың июль 1-ден "Пенсия чыылдаларының акша-хөреңгизин төлээр чурум дугайында" федералдыг хоойлу күштүг болуп кирген соонда, күш-ажыл пензиязының чыылдалыг кезээнден төлевирлер талазы-биле база күрүнеден деңге акшаландырар программа дугайында сонуургалдыг улус-көвүдээн. Пенсия хандырылгазының айтырыглары кажан кезээде ышкаш улусту сонуургадып турары билдингир. Ылаңгыя пенсияның хемчээлин бичии немедип алыр арга-хорга бар бе дээрзин ыяап айтырар. Чүге дээрге көдээ черлерге ажыл тывары берге, дыка хөй өг-бүлелерниң амыдыраар акша-орулга алыр дөзү чүгле адаиезиниң, кырган-ава-ачазының пензиязы болуп турар.

Колхоз-совхоз, көдээ ажылагыйы бүдүрүлгелери дүжүп калган 90 чылдарда ажылдап чораан кижилер амгы үеде пенсия назыны чоокшулаан. Харалаан, оларның чамдыызының "соңгу чүк" пензиязы кылдыртып алырынга стажы четпес болуп турар. Ынчангаш дуза дилеп, олар Пенсия фондузунга кээп турарлар. Ол чылдарның архивтери колдуунда кадагалаттынмаан. Бай-Тайгада база ындыгларның саны эвээш эвес, тодаргай таварылга бүрүзүн специалистер өөренип көргеш, келген кижи бүрүзүнге арга-сүмезин кадып, пенсиялаар эргелерин канчаар бадыткадып ап болур аргаларны сүмелеп берип турганнар.

Пенсия фондузунуң тайылбырлыг материалдарын бай-тайгажылар кончуг сонуургалдыг ап турган, ылаңгыя салбырның бодунуң үндүрүп турары корпоративтиг солуну "Бистиң пенсиявыс" база аңгы-аңгы темаларга буклеттер ужуражылгалар үезинде артпайн барган.

Мобильдиг клиент албанынга келген кижи бүрүзү бодунуң айтырыын бүрүнү-биле шиитпирлеп ап болур. Чижээ, пенсия тыпсырының азы ону эде санадырының дугайында, ие капиталынга сертификат бээринге, социал ачы-дузалар бөлүүнден ойталааш, акшазын алырынга, деңге акшаландырыышкын программазынга кир-жири дээш, оон-даа өске билдириишкиннерни киирип болур. Өскээр чугаалаарга, "дугуй кырында офиске" келген кижи бүрүзү чүгле консультация ап алыр эвес, а билдириишкинин киирер, Пенсия фондузундан херек справканы ап алыр аргалыг.

Надежда ЭРГЕП.

Кызыл хоорай.

90 харлаан юбилейиңер-биле!

ЭРГИМ АВАВЫС

Баштактанып чугаалаарга, чемге хор чеди ажы-төлүн кара чааскаан азырап, мөзү-бүдүштүг кылдыр кижизиткеш, бут кырынга тургузуп, харын-даа ажы-төлүнүң ажы-төлүн, оларның уйнуктарын карактажып, арга-сүмезин кадып чоруур ававі акаа уктуг Соян Дайнааевна Мандат чоокта чаа 90 харлаан. Ол бөдүүн өг-бүлениң чаңгыс кыс уруу болуп төрүттүнген.

Ававыстың салым-хуузунга белен эвес чүүлдер хөй турган. Ынчан бистиң ачавыс Маадыр Малчынович Намзырай хой фермазының эргелекчизи болуп ажылдап турган. Бир дүне аажок улуг хар дүшкениниң түңнелинде дыка хөй хойлар өлген. Аңаа бистиң ачавысты болгаш контораның ажылдакчыларын буруудадып, 8 чылга шиидип чоргузупкан. Чежемейниң берге-даа турган болза, ававыс кырган-ававыстың дузазы-биле хол сулаpатпайн бисти өстүрүп, эртем-билигге чедирип каан. Кээргенчиг авам сыгыр даң бажында, сылдыстар безин читпээнде туруп чоруткаш, хову турлаанга дүнге кирип ажылдаар турган. Ол үеде мен 6 харлыг кижи арткан алды дуңмаларымны ажаап-тежээп, карактап турдум. Чайгы үеде авам тудуг ажылдары күүседип чораан: туруйбу-биле оран-сава тудар, ол туруйбуну бүдүрерде херек чыпшынчак ак довуракты казып, болбаазырадып турган. 37 харлыында ававыс бот арткан. Ол амыдырал-чурталгазын бүрүнү-биле биске бараалгаткан дээр болза, частырыг болбас. Кыштың чыккылама соогундан чалданмайн ийи оглу Михаил биле Сергейни эдертипкеш, чыжыргана кактап чоруптарлар. Шоодай-шоодайы-биле эккелген чыжырганазының чамдыызын садып-саарып, а артканын кыш дургузунда боттарывыс чип турдувус. Ынчангаш боор оң, аарыг-аржык бистен чайлап турган ийин.

1938-40 чылдарда Калдак-Хамар оруун касчып, ооң тудуун эгелээринге дузалажыр сорулгалыг элээн хөй кижи Кызыл-Чыраадан чорупканнар. "Аштап-арыглаар черлерниң хемчээлин кижи бүрүзүнге хуваап каарга, ону күүседир дээш дыка кызар турган чүве. Бөдүүн херекселдер: демир-хүүрек, лом дузазы-биле сай-дашты казып, аъттарга дажып турган бис"– деп сактып олурар.

Соян Дайнааевна өскен-төрээн сууру Ак-Эриктен көшкеш, амгы үеде кожууннуң төвү Самагалдайда хеймер кызының чанында хөй санныг ажы-төлү-биле аралажып (оларның нийти саны 52 четкен) чурттап чоруур. Ол Бурганның авыралында амдыгаа дээр кадык-чаагай, узун назылап чоруур.

Эргим, хүндүлүг ававыска 90 харлаан юбилейи-биле байыр чедирип, ажы-төлүнүң аразынга амдаа чүс-чүс хар чедир чурттап, бисти өөртүп чоруурун күзедивис.

Клара ЧИҢМИТ.

Тес-Хем кожуун.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң акывыс, дуңмавыс **Денис Өнер-оолович ОНДАР** август 31-де 50 харлаар. Ол хөй чылдарда улуг эмчи болуп Барыын-Хемчик, Эрзин кожууннарга ажылдап чораан. Буянныг иштиң кижизинге юбилейин таварыштыр аас-кежикти, ажыл-ижинге чедиишкиннерни, аал-коданынга амыр-тайбыңны күзедивис.

Айлар, чылдар эрткен тудум,
Аныяксыың ам-даа хевээр,
Сеткилиң ак, арыг болгаш
Чергележир чонуң көвей.
Амыдырал берге-даа бол,
Ажып эртер күчү сенде,
Өөрүшкү, каткы-хөгден
Өлчей-кежииң саарлып чору.
Бежен харны бербес-тир бис,
Аныяксыың хевээр-дир сен,
Бергелерге торулбайн,
Ам-даа чараш, чалыы чору!

Аккыр халат кедип алга
Арат чонуң эмнеп чор с
Ажык, чазык шырайың-н
Аараннарга эм-дом ийи
Төрелдериң, дуңмалары
Дөгерези сеңээ ынак,
Чоргаарланып чоруур-ду
Солаңгы дег чырыывыс

Угбазы Мария Кенденс
дуңмалары Орлан, Анай-Хаак Ондарлар

АЛТАЙГА ТЫВЫЛГАНЫНДАН

Алтайга тывылган Сибирь язвазы дээр хамчыктың уржуундан Тываның кызыгаар чоогунда кожууннарынга онза байдалдың чурумун киирген.

Тываның девискээринче ол хамчыктың кирер чоруун болдурбазының талазы-биле соңгаарлаттынып болбас хемчеглерниң дугайында айтырыгны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң даалгазын езугаар республиканың Чазааның Баштыңының оралакчызы-кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды Анатолий Дамба-Хууракттың удурткан комиссиязының хуралынга сайгарган. Алтай край-биле кызыгаарлажып турар үш кожуунга онза байдалдың чурумун тургузар, ол черлерниң чурттакчы чонунуң болгаш мал-маганының тарылгазын дарый чорудар деп шиитпирни хүлээп алган.

Алтай крайның Целинный районунуң Дружба суурунга Сибирь язвазы деп аарыгның бүрүткеттингенин сагындыраалы. Үш кижиге ол хамчык халдаан дээрзин лаборатия шинчилели бадыткаан, кадарчылап турган бир чурттакчы инек союп тургаш ол аарыгны чыпшырып алган, ооң эмчиге орайтап четкенинден, амы-тынын камгалаар арга чок болган.

Ол крайда 32 кижи эмчиниң хайгааралында турар, 10 чурттакчыны эмнелгелерде чыттырган. Сибирь язвазындан үш инек, ийи ыт өлген.

Тывада ол хамчык 1997 чылдан бээр бүрүткеттинмээн. Ындыг аарыгларның тыптыр чоруун болдурбас дээш республиканың Чазаа саң-хөө акша-хөреңгизин доктаамал үндүрүп турар.

ТЫВАГА БАЗА КАТАП ЧЕР ШИМЧЭЭН

Август 28-те, 15 шак 40 минутада Тывага эпит-төвүнге 4,7 магнитуда чер шимчээшкини болган. ОБЯ-ның дыңнатканын езугаар алырга, чер шимчээшкининиң төвү Сарыг-Сеп суурнуң чөөн талазында 50 км черге болган.

Чер шимчээшкининиң төвүнге MSK-64 шкалазы-биле 6 балл четкен, Сарыг-Сепке–4,6 балл, Кызыл хоорайга–3 балл, Самагалдайга–2,6 балл, Туранга–2,4 балл, Эрзинге–2,3 балл, Хову-Аксы суурга 2,2 балл болган.

Чер шимчээшкини болур чорук 2011 чылдың төнчүзүнде Тывага тыптып келген, ынчан Каа-Хем кожуунга 9,5 балл четкен. Ол шимчээшкинниң чалгыгларын Бурятияның, Иркутск областың, Хакасияның, Красноярск крайның болгаш Кузбасстың чурттакчылары эскерип турганнар.

Тыва Республиканың Баштыңы болгаш республикань
өөредилгениң хоочуну, Тыва АССР-ниң алдарлыг ажыл
РСФСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң улус чырыдыышкынының тер

Долзат Хертековна
КУУЛАРНЫҢ

үргүлчүлелдиг аараанының түңнелинде мөчээни-биле хо
ханы кажыыдалын төрел болгаш чоок кижилеринге илереди

Долзат Хертековнаның бүгү амыдыралы Тываның өз
салгалын өөредириниң болгаш кижизидериниң буянныг
бараалгаттынып келген.

Хөй уруглуг тыва өг-бүлениң эң улуг уруу болуп, ол биче ч
чүгле билиглерже чүткүүр турган эвес, ону өскелерге хара
дамчыдып келген. Тывага бижик билбес чорукту узутка
чылдарында школачы тургаш Долзат өөрү-биле кады бажыңна
чаңгыс суур чурттугларын номчуурунга болгаш бижииринге
турган. Школаны дооскан соонда, Кызылдың педагогика учили
кирип алган, ооң соонда Кызылдың педагогика институдун
болгаш тыва дыл факультедин чедиишкинниг дооскаш, д
чылдарның дургузунда Таңды болгаш Барыын-Хемчик кожуу
школаларынга ажылдаан.

1987 чылда педагогика коллективи ону Кызылдың №2 шко
директорунга бир үн-биле соңгаан, ону пенсияже үнгүжеге, 19
чедир, чедиишкинниг удуртуп келген. Ооң соонда-даа
Хертековна школа-биле байырлашпаан, дыка хөй чыл
дургузунда социал-педагог болуп ажылдап келген.

Аажок ажылгыр, идепкейлиг болгаш чымчак сеткилдиг
Долзат Хертековна долгандыр кижилерниң бүгү-нийти кич
болгаш хүндүткелин чаалап ап чораан. Ооң чырыткылыг овур
өөреникчилериниң, коллегаларының болгаш ооң-биле кады
чораан бүгү кижилерниң сагыш-сеткилинге кезээде артар.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът туруйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Чаптанчыг, чараш, ынак оглум, дуңмам **Аяс Владимирович ООЛДУ** сөөлгү оруунче үдежип, моральдыг болгаш мате
дузаны чедирген чонувуска четтиргенивисти илередип тур бис.
чаңгысклассчыларымга, Ишкинден, Теве-Хаядан, Баян-Талад
Хаактан, Чадаанадан келген эш-өөрүмге, дөргүл-төрелде
кожаларывыска, Кызылда, Каа-Хемде чурттап чоруур чаң
чурттугларывыска, коллективим Аныяктар болгаш спорт яам
Тываның ном үндүрер черинге четтиргенивисти илередип, чер
мөгейип тур бис.

Авазы, уг

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская,100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор–2-01-35, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис–2-18-10, культура, өөредилге – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, көдээ ажыл-агый – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7650. Чагыг 99. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респу
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүр
Херечилелдиң дугаары–ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редак
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өс
фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.